

působení Boží prozřetelnosti v sublunární sféře závislý na intenzitě spojení lidského rozumu s aktivním intelektem, tedy na dosažené úrovni poznání Boha, nakolik je člověku možno, odezvou lidského intelektuálního úsilí je Boží požehnání. Navíc lidská rozumová činnost znamená vlastně otevírání se božské emanaci, vlévání aktivního rozumu do imaginativní a rozumové mohutnosti člověka; intenzita tohoto působení pak může zajistit buď pouhou individuální dokonalost daného jedince, nebo jeho nadbytek pak člověka pudí k činnosti pro ostatní, což je případ politiků, učenců a proroků.¹⁸⁵ A v tomto smyslu lze rozumět i závěrečnému „návratu“ racionálně ctnostného, kontemplativního člověka k „praktické“ činnosti, tedy působení ve společenství lidí skrze napodobování Boha, jak Maimonides říká v závěrečných slovech *Průvodce*: „Je jasné, že dokonalost člověka, kterou se vskutku může pyšnit, znamená dosáhnout pochopení Boha, nakolik je možno, poznat působení jeho prozřetelnosti v tvorech, které přivedl k bytí a dohlíží na ně, a poté, co člověk dosáhl tohoto pochopení, se bude chovat vždy se záměrem činit milosrdenství, právo a spravedlnost tím, že bude napodobovat Boží jednání.“¹⁸⁶

¹⁸⁵ Srov. Maimonides, *DH* II,37.

¹⁸⁶ Maimonides, *DH* III,54. „Dokonalého člověka nenutí žádná uložená povinnost, dokonce ani nějaké hlásané poslání, aby znovu vstoupil do praktického světa, ale hluboké lidské porozumění. Přesto není tento návrat v žádném případě opětným zabřednutím do lidských starostí; dokonalý člověk může být ve vzdejší světě, ale není z něho“ (Lerner, „Maimonides' Governance of the Solitary“, s. 45).

V. Maimonides lékař

(Dita Rukriglová)

V.1 LÉKAŘSKÉ VZDĚLÁNÍ A PRAXE

V Maghribu, kde Maimonides strávil jako mladík několik let a seznamoval se se světskými vědami, neexistovala v první polovině 12. století žádná lékařská škola, která by poskytovala ucelené formální vzdělání v oboru. Proto neexistoval ani etablovaný systém zkoušek či dohled nad lékařskou praxí. Lékařské vědomosti přecházely nejčastěji z otce na syna a lékařských dynastií bylo v židovské populaci v Andalusii, Maghribu i Egyptě mnoho. Maimonides sám je zakladatelem jedné z nich a členové jeho rodu působili jako praktikující lékaři v Egyptě doložitelně až do 14. století.¹

Základní lékařské vzdělání Maimonides získal již v marockém Fāsu, kde absolvoval i svou první praxi pod vedením tamějších lékařů, jak se dozvídáme ze strohé zprávy Ibn al-Qifīho: „V Andalusii [...] studoval medicínu, kterou uměl teoreticky, ale postrádal rozhodnost v praxi.“² Ve svých vlastních textech Maimonides nejmenuje žádného z učitelů ani se nevyjadřuje k formě svého studia. Pouze ve spisu *O astmatu*³ uvádí jména

¹ Ve Fustátu praktikoval ještě Maimonidův praprávnuk nagid David II. ben Jošua'. Viz Goitein, *Mediterranean Society*, sv. 2, s. 133 a 252–253.

² Ibn al-Qifī, *Ta'riḥ al-ḥukamā'*, s. 317. Ibn Abī Ušajbi' a jeho počáteční zkušenosti s medicínou v Maghribu nezmiňuje.

³ Maimonides, *On Asthma*, s. 103–107. V souvislosti s Maimonidovým pobytem v Maroku se často mylně uvádí, že medicínu studoval u nejslavnějšího z dynastií Ibn Zuhrů, Abū Marwāna (Avenzoar, 1094–1162), nebo také u filosofa a lékaře Ibn Rušda (Averroes, 1126–1198). Maimonides ovšem nemohl být žákem ani jednoho z nich. Abū Marwān sice působil v Maimonidově rodné Córdobě, avšak Maimonides, který byl z města nucen odejít již roku 1148, nemohl jako dítě náležité vzdělání získat. Díla Abū Marwāna

několika lékaři, kteří žili v Andalusii ještě před jeho narozením, a vzpomíná čtyři lékařské kauzy oné doby, z nichž si pro sebe přál získat poučení, avšak byl zklamán, neboť od synů a vnuků oněch lékařů neobdržel úplné informace. O Maimonidových lékařských studiích si z poznámek o klinických případech nelze udělat žádnou konkrétní představu. Obecně lze ovšem tvrdit, že byl v kontaktu s praktikujícími lékaři ve Fāsu a pod vedením nejméně jednoho z nich vykonával praxi u lůžek pacientů. Měl rovněž přístup k lékařským knihám, sám cítil touhu se v oboru dobře orientovat a zdokonalovat a nepochybně se již tehdy seznámil se spisy Hippokrata, Galéna, Ibn Zuhra nebo Ibn Síny. Kromě toho knihovna středověkého učence, podobně jako v případě učence antického, obsahovala lékařské texty z teoretického i praktického odvětví oboru a znalost principů medicíny patřila do kurikula obecné vzdělanosti. Zdá se tedy, že Maimonides odkazuje na zajímavé a nedořešené případy z jakéhosi obecného intelektuálního zájmu, spíše jako na intelektuální cvičení podobná cvičení v logice, matematice nebo astronomii, a nikoli nutně na základě víze, že se bude lékařským uměním živit.⁴ Pro Maimonida byly přitažlivé snad všechny světské vědy, a tak se také setkal s názory řeckých a arabských lékařů.

I když se Maimonides v Maghribu pravděpodobně studiu medicíny nevěnoval za účelem jejího praktikování, je nepochybné, že se zde setkal s několika výraznými vlivy, které následně formovaly jeho lékařskou praxi po usazení v Egyptě v roce 1166. Jednak obsáhl farmakologickou terminologii a seznámil se s účinky léčivých látek abstrahovaných z rostlin nebo zdrojů nerostného

si nicméně vážil a byl v kontaktu s jeho synem Abū Bakrem, který se později usadil v Seville. Viz Maimonides, *Medical Aphorisms*, 22 a 35. Rovněž neexistuje jedině hodnověrné svědectví, které by potvrdovalo, že by se kdy setkal s Averroem, ať už v Cordobě nebo Marrákeši. S Averroovými komentáři k Aristotelovi se Maimonides seznámil až za pobytu v Egyptě. Viz Maimonides, „Dopis Ibn Tibbonovi“, in: týž, *Výběr z korespondence*, s. 369.

⁴ Srov. Lieber, „Maimonides, the Medical Humanist“, s. 43–44.

původu.⁵ Také asistoval při vývoji a zkouškách léků připravovaných z těchto komponentů a sám dále s léčivými experimentoval a zdokonaloval je s ohledem na léčbu konkrétních pacientů.⁶ A v neposlední řadě se seznámil s klasickými lékařskými spisy a komentáři, z nich následně čerpal inspiraci pro svou koncepci filosofické medicíny. To vše zužitkoval, když byl okolnostmi přinucen věnovat se světskému zaměstnání, a zvolil právě lékařství.

Znalosti nabyté v Maghribu uplatňoval pravděpodobně už za vlády fátimovského chalífy al-‘Āḏida, tj. již před rokem 1171. S největší pravděpodobností nepatřil ke kmenovým lékařům panovníka, není ovšem vyloučeno, že byl členem jakéhosi širšího poradního koncilu. Skutečná a později i velmi vyčerpávající praxe přichází teprve s nástupem ajjúbovské dynastie. Ibn al-Qifṭī o Maimonidově službě sultánovi Saladinovi (Šalāhuddīn) zcela mlčí, zato Ibn Abī Ušajbī a uvádí, že Maimonides sloužil Saladinovi jako lékař:

V lékařství a praktické medicíně byl divem své doby a platil za všestranného znalce věd; měl vynikající znalosti filosofie. Sultán al-Malik Šalāhuddīn jej spatřil a nechával se jím léčit; stejně tak jeho syn al-Malik al-Aḏal ‘Alī.⁷

Podobně jako několik dalších lékařů i Maimonida do funkce sultánova lékaře doporučil al-Fāḏil, Saladinův kancléř a druhý

⁵ Maimonides, stejně jako jeho kolegové z oboru, znal v arabském překladu původně řecky napsanou pětisvazkovou encyklopedii *De materia medica* (*O léčivých substancích*), sčejzní dílo botanika a lékaře Pedania Dioscorida (asi 30–90 n. l.). Dioscorides doprovázel římského císaře Nerona na válečných výpravách, a měl tak nevšední příležitost sbírat a studovat léčivé byliny vyskytující se v zemích v okolí Středozemního moře, doplnit a obohatit pozorování zachycená v dílech jeho předchůdců. Pro lékaře v antice i středověku byl spis nejvyšší autoritou a základním referenčním zdrojem.

⁶ Složení léčebných směsí, které sám sestavil a jejichž účinky prověřil, uvádí například ve dvanácté kapitole spisu *O astmatu* nebo ve čtyřech kapitolách druhé části spisu *O jedech a ochraně proti smrtícím látkám*.

⁷ Ibn Abī Ušajbī a, *‘Ujūn al-anbā’ fī ṭabaqāt al-aṭibbā’*, s. 538. Výrok Ibn Abī Ušajbī y zpochybňuje Lewis, „Maimonides, Lionheart and Saladin“, s. 70–75.

nejvýznamnější muž Egypta.⁸ O své lékařské praxi se Maimonides zmiňuje v několika ze svých dopisů. Například v roce 1191 píše svému žáku Josefu ibn Jehudovi, kterému dedikoval *Průvodce tápajících*:

Budiž ti známo, že jsem se v lékařské vědě stal velmi slavným mezi lidmi vlivnými [u dvora], jako například u vrchního soudece, knížat, v domě al-Fāḍila a u dalších hodnostářů země, lidí, od nichž se nic nepřijímá. Nad prosté lidi jsem vyvýšen, ti ke mně přístup nemají.⁹

Je poněkud zvláštní, že Maimonides ve výčtu vlivných osobností, kterým jako lékař sloužil, neuvádí sultána Saladina, jehož Ibn Abī Ušajbi‘a jmenuje na prvním místě. Jako možné vysvětlení se nabízí, že Maimonides sultána Saladina v době, o níž hovoří v dopisu, neléčil přímo, ale byl žádán jen o příležitostné konzultace, ať už osobní nebo v podobě písemného vyjádření. Není také vyloučeno, že ho neléčil vůbec. Vždyť Saladin byl v Káhiře mezi léty 1171, kdy dosedl na trůn, a 1182, kdy svým sídelním městem učinil definitivně Damašek, fyzicky přítomen jen velmi málo, většinu času trávil na válečných výpravách a vojenských tažení se Maimonides, na rozdíl od al-Fāḍila, neúčastnil.

Dalším textem, v němž se Maimonides vyjadřuje ke svému lékařskému působení, je dopis překladateli Šmu‘elu ibn Tibonovi z roku 1199:

Povinnosti vůči sultánovi (*melech*) mne velmi zatěžují, protože jej musím každý den ráno navštěvovat. Když se ho zmocní slabost nebo když onemocní některý z jeho synů či některá z jeho konkubín, nehnu se z Káhiry na krok a většinu dne strávím v sultánově paláci. Stejně tak musím každodenně na-

⁸ Max Meyerhof uvádí, že al-Fāḍil, kromě toho, že byl mužem na pravém místě a výraznou měrou napomohl konsolidaci poměrů při výměně dynastií v Egyptě (viz výše 1.1.13), byl i význačným ochráncem židovských lékařů. Díky jeho doporučení a přímlově jich na ajjúbovském dvoře pracovalo postupně dvanáct. Meyerhof, „Mediaeval Jewish Physicians in the Near East“, s. 445.

⁹ Maimonides, *Výběr z korespondence*, s. 241.

vštěvovat sultánova vezíra, jakož i jednoho či dva úředníky, a jestliže onemocní, musím se zabývat jejich léčbou. Úhrnem: každý den se časné ráno vydávám do Káhiry, a když se tam nikomu nepřítíží nebo se nepřihodí nic nového, vracím se do Fustátu pravidelně až po polední. Ještě ani celý hladový nedorazím domů a už nalézám předstíř plnou lidí významných i nevýznamných, soudců a strážců, početnou a pestrobarevnou pospolitost, která ví, kdy se vracívám. Slezu z osla, umyjí si ruce a vyjdu k nim, abych je chlácholivými slovy požádal o posečkání, než něco rychle pojím, a ani to ne pravidelně. Pak je začnu léčit a předepisovat léky a další lidé stále přicházejí, a to až do noci, a někdy – přísahám při Tóře – až do konce druhé hodiny noční. Z důvodu převelikého vyčerpání k nim promlouvám vleže na zádech. S příchodem noci jsem již naprosto zesláblý, takže už ani nemůžu mluvit.¹⁰

V tomto textu je patrná zásadní změna klientely. Maimonides uvádí, že léčí osoby všech sociálních skupin a přístup k němu už nemají jen „lidé vlivní u dvora“, jako tomu bylo přibližně o osm let dříve. Nejasným místem textu zůstává, kdo byl onen sultán (*melech*), ke kterému Maimonides každodenně docházel. Jak již bylo uvedeno výše, Saladin zemřel v březnu roku 1193 a na egyptský trůn po něm nastoupil jeho druhorozený syn al-‘Azīz. Ten zemřel již v roce 1198 a jeho v té době desetiletý syn nemohl mít ještě rodinu (syny a konkubíny, o nichž je v dopisu řeč), která by lékařskou péči vyžadovala. Prvorozený Saladinův syn al-Afḍal, dědic Sýrie, byl po al-‘Azīzově smrti v roce 1199 pověřen správou nad Egyptem, ale už v roce 1200 byl z vládnoucí pozice sesazen a ze země vyhnán. Pro výklad oslovení „sultán“ nebo „král“ (*melech*) v Maimonidově dopisu Ibn Tibonovi se tak nabízejí dvě možnosti. Buď, a toto vysvětlení se jeví jako pravděpodobnější, Maimonides popisuje typický den za krátkého panování al-Afḍala. O tom, že ho osobně léčil, nemůže být sporu, jak vyplývá z pojednání *O životospřávě* a následného dodatku, jichž obou je adresátem. Anebo dopis Ibn Tibonovi není

¹⁰ Tamtéž, s. 366–367.

jednotlým textem, jak se domnívá Sonne,¹¹ ale kompozicí složenou z několika dopisů různého data, a sultánem by tudíž mohl být míněn al-Afḍal, al-'Azīz, nebo dokonce Saladin.

Potvrzení skutečnosti, že se Maimonidova klientela neustále rozrůstala a že se čím dál tím stával „lidovým lékařem“, nacházíme rovněž v emotivně laděném dopisu z roku 1199 adresovaném rabimu Jehonatanovi z Lunel. Zde si opětovně stěžuje na svůj věhlas jakožto lékaře a s tím spojené četné konzultace, které pociťuje jako velmi únavné a vyčerpávající:

Jedinou hodinu ve dne ani v noci mi nedají pokoj se svými žádostmi o lékařskou radu. Co však mohu dělat, když se má sláva roznesla po mnoha zemích?¹²

V.2 NEMOCNICE NĀŠIRĪJA

Nástup Ajjúbovců na egyptský trůn přinesl změny nejen politické a náboženské, ale jejich vliv se záhy projevil i v krocích, které měly pozvednout lékařské umění. Podle Ibn Abī Ušajbi'y měl Saladin a jeho rodina k dispozici dvacet jedna osobních lékařů,¹³ z toho osm muslimů, osm Židů a pět křesťanů, z nichž větší na byla do úřadu uvedena al-Fāḍilem. Práce dvorního lékaře se vyznačovala především pozorováním zdravotního stavu panovníka a udílením rad ve věci celkového zdravého životního stylu, který se měl vyhýbat extrémům a přidržovat se ideálního středu, a to s ohledem na přiměřenou stravu, fyzická cvičení i psychickou zátěž. Nejednalo se proto vždy nutně o léčení akutních nemocí, ale úkolem lékaře na panovnickém dvoře byla především preventivní, „filosofická“ práce.

Lékaři klientů z vyšších kruhů museli mít vynikající všestranné vzdělání ve světských vědách a držet se Galénovy zásady,

¹¹ Sonne, „Igeret ha-Rambam le-Šemu'el ben Tibbon“, s. 137–140.

¹² Maimonides, *Výběr z korespondence*, s. 351.

¹³ Ibn Abī Ušajbi'a, *'Ujūn al-anbā' fī ṭabaqāt al-aṭibbā'*, s. 583.

že dobrý lékař má být i dobrým filosofem. Po přísné kontrole vzdělání lékařů, která měla mít podobu komisionálních zkoušek, volal Maimonidův současník, židovský lékař a kolega ze sultánova lékařského koncilium Ibn Ğumaj',¹⁴ po právu oslavně nazývaný *al-Muwaḥḩa*, „Úspěšný“. V obsáhlém dopisu, koncipovaném s největší pravděpodobností ještě před otevřením nemocnice v Káhiře¹⁵ a nadepsaném *Pojednání o dějinách a oživení lékařského umění*, si Saladinovi stěžuje na upadající znalosti mnohých praktikujících lékařů, na jejich okázalé vystupování a šarlatánské praktiky a apeluje na sultána, aby se osobně zasadil o zlepšení podle jeho slov neutěšeného stavu této důležité a prospěšné profese. Stejně jako v Andaluzii ani v Egyptě neexistovala žádná instituce, která by dohlížela na náplň výuky mladých mediků a jejich zkoušky. Ibn Ğumaj' žádá sultána, aby se sám chopil iniciativy a z titulu své funkce prosadil zavedení jasně definovaného kurikula lékařského studia, jehož základ měly tvořit Galénovy a Hippokratovy texty a komentáře osvědčených autorit z řad arabských lékařů. Na sultánovi rovněž žádá, aby byla nařízena povinná praxe studentů u lůžek pacientů a aby byli vybráni ti nejlepší lékaři s dobrou reputací, čímž má na mysli nejen

¹⁴ Viz Meyerhof, „Sultan Saladin's Physicians on the Transmission of Greek Medicine to the Arabs“, s. 174–175. Maimonides se v žádném ze svých lékařských textů na Ibn Ğumaj'e neodvolává a stejně tak ani Ibn Ğumaj' profesně Maimonida nezmiňuje. Oba se nicméně znali, a dokonce bydleli nedaleko sebe. Podle Ibn Abī Ušajbi'y (*'Ujūn al-anbā' fī ṭabaqāt al-aṭibbā'*, s. 577) se Ibn Ğumaj'ova ordinace (*dukkān*) nacházela ve Fustátu na *sūq al-qanādīl* (trh s lampičkami), tj. nedaleko od čtvrti Mašāša, kde bydlel Maimonides, jak uvádí Ibn al-Qiṭī (*Ta'riḩ al-ḩukamā'*, s. 318). Paul Fenton v tomto oboustranném mlčení vidí známku „profesní diskretnosti“. Fenton, „State of Arabic Medicine at the Time of Maimonides according to Ibn Ğumaj' 's Treatise on the Revival of the Art of Medicine“, s. 216 a 270.

¹⁵ O osudu kopie dopisu, kterou měl Max Meyerhof k dispozici a jejíž překlad připravoval k publikování, po jeho smrti není bohužel již nic známo. Měla být datována rokem 576 hidžry, tj. 1180/81, a vznikla tedy ještě za Ibn Ğumaj'ova života (z. 1198). Viz Fenton, „State of Arabic Medicine at the Time of Maimonides according to Ibn Ğumaj' 's Treatise on the Revival of the Art of Medicine“, s. 218.

jejich nezpochybnitelné znalosti oboru, ale také morální kredit, kteří by pravidelně zasedali u komisionálních zkoušek.

Vzhledem k tomu, že se nedochovala žádná písemná reakce na tento podnět, nevíme, jestli se později situace zlepšila. Za velký krok k nápravě lze ovšem považovat právě založení nemocnice v Káhiře, pro kterou byly vyčleněny prostory celého jednoho křídla bývalého fátimovského paláce uprostřed Káhiry. Byla inaugurována Saladinem v roce 1181 a nesla jméno *Nāṣirīja* podle jeho přívlastku *al-malik al-nāṣir*, „Vítězný král“. Vzorem jí byly nemocnice *Nūrīja*, které dal postavit Saladinův předchůdce Nūruddīn v Damašku a Aleppu. Nemocnice tohoto typu byly v Sýrii i v Egyptě velmi moderně a účelně zařízeny. Budovy měly křížový půdorys a nacházela se v nich oddělení pro pacienty, lékaře i pomocný personál. Spojovací chodby byly vybaveny fontánami s pitnou vodou a ta se používala rovněž ke koupelím. Nemocnice měly samostatná oddělení pro muže a ženy, pro akutní případy a dlouhodobě nemocné pacienty, dále se v nich nacházelo chirurgické oddělení i pokoje pro mentálně postižené pacienty. V těchto nemocnicích, podobně jako v těch dnešních, pracovali ředitelé, primáři, sekundáři, členové kolegia a ošetřující personál. Lékaři konali pravidelné vizity, vyšetřovali nemocné a předepisovali konkrétní léčbu. O případech si vedli dokumentaci a v nemocnicích zaučovali své syny a žáky. Provoz nemocnic byl financován ze zbožných nadací (sg. *waqf*, pl. *awqāf*), založených buď samotným panovníkem, nebo významnými majetnými muži města a v neposlední řadě také z darů uzdravených pacientů. Správe nemocnic byly též odkazovány výnosy z nemovitého majetku, například výnosy z pouštních stanic pro karavany, mlýnů nebo i celých vesnic.

Z roku 1182 se dochovalo svědectví cestovatele Ibn Ğubajra,¹⁶ který si po návštěvě nemocnice *Nāṣirīja* poznamenal, že lékaři, se kterými hovořil, byli vzdělaní, pečlivě dodržovali přidělené

služby a dbali na to, aby se pacientům dostávalo té nejlepší péče. Květnatými slovy chválí vedení nemocnice stejně jako umění lékařů a s překvapením poznamenává, že i sám sultán, když je v Káhiře přítomen, nemocníci navštěvuje a kontroluje, zda jsou pacienti léčeni ve vyhovujících podmínkách. O tom, že nemocnice měla velmi dobrou pověst, informuje též Ibn Abī Ušajbi'a a popisuje její stav ve dvacátých letech 13. století, když tam sám jako mladý lékař začínal svou praxi.¹⁷ Pochvalná slova na adresu nové instituce dávají tušit, že přinejmenším na její půdě byla Ibn Ğumaj'ova výtka vyslyšena a lékaři zde důsledně dohlíželi na kvalitní přípravu svých následovníků.

Maimonides sám lékařem v nemocnici *Nāṣirīja* nikdy jmenován nebyl a nedochovaly se ani žádné indicie, že by o takovou pozici kdy usiloval. Maimonides se systematicky nepřipravoval na výkon lékařského povolání, přiměla jej k němu až změněná situace po tragické rodinné události, a své znalosti oboru nepovažoval nikdy za zcela dostačující, jak vyplývá ze zmínek v jeho dopisech.¹⁸ Kromě toho je možné předpokládat, že neměl v úmyslu si k vyčerpávající práci na sultánově dvoře a práci pro židovskou komunitu přibrat další náročné služby ve špitále. Jeho syn Avraham ovšem v nemocnici *Nāṣirīja* jako lékař dlouhá léta působil.¹⁹ Maimonides nicméně medicíně vyučoval a zájemce o tuto nelehkou disciplínu připravoval na jejich vlastní praxi. Nevedl sice žádnou lékařskou školu v technickém slova smyslu,

¹⁷ Ibn Abī Ušajbi'a, 'Ujūn al-anbā' fī ṭabaqāt al-aṭibbā', s. 582.

¹⁸ V roce 1190 například píše rabimu Josefovi ben Jehudovi: „Jediné, co ještě stačím udělat v závěru dne, než padne noc, je přečíst si v lékařských knihách to, co zrovna potřebuji. Ty víš, jak nesmírně rozsáhlý a složitý je tento obor pro toho, kdo je svědomitý a precizní a chce říkat jen to, čím si je jistý, z jakého zdroje čerpá a jaké analogie se vztahují k danému případu.“ Maimonides, *Výběr z korespondence*, s. 241.

¹⁹ Ibn Abī Ušajbi'a, 'Ujūn al-anbā' fī ṭabaqāt al-aṭibbā', s. 538. Viz též Goitein, *Mediterranean Society*, sv. 2, s. 264. Kromě působení v nemocnici pracoval Avraham také jako osobní lékař Saladinova synovce, sultána al-Malik al-Kāmila, nejstaršího syna al-'Ādila.

¹⁶ Ibn Jubayr, *Travels*, s. 23. Viz též Issa Bey, *Histoire des Bimaristans-Hôpitaux à l'époque islamique*, s. 36–40.

ale se svými studenty četl základní lékařské texty a komentoval je. Kolik studentů prošlo jeho rukama, není možné s určitostí stanovit, lze se však oprávněně domnívat, že se nejednalo jen o několik málo jednotlivců. Je jisté, že kromě svého syna Avrahama a synovce Abū al-Riḏy učil i otce Ibn Abī Ušajbi‘y.²⁰ Také Me‘ir ibn Hamadānī v jednom dopisu Maimonida žádá, aby učil jeho syna,²¹ a Maimonides v jiném dopisu kvůli své vytíženosti odkazuje dalšího zájemce o výuku medicíny na Ibn Ğumaj‘e. Rovněž Maimonidův nejbližší žák, rabi Josef ibn Jehuda, u něj získal základní lékařskou formaci a v jednom z dopisů, který mu Maimonides zaslal do Bagdádu, mu doporučuje, aby medicínu sám vyučoval a vydělával si tím na živobytí.²²

V.3 LÉKAŘSKÉ SPISY A JEJICH TÉMATA

Maimonidovy lékařské texty, jež byly všechny sepsány v arabštině, lze rozdělit do dvou tematických skupin. Většinu z nich tvoří kratší pojednání určená konkrétní osobě z vyšších kruhů, která vznikala na výslovnou žádost vznešeného pacienta. Jsou v nich předkládány rady týkající se těch problémů, které danou osobu trápily, ať už se jednalo o symptomy ryze tělesné povahy, jako například astma nebo hemoroidy, anebo to bylo trápení rázu psychosomatického, často depresivní a melancholické stavy. Leitmotivem tohoto typu textů je vždy přiměřená životospráva a vše, co se jí týká, především vhodná strava, náležitý pohyb, relaxace a prevence. Maimonides svým významným pacientům radí, jakým způsobem mají změnit životní zvyklosti v době onemocnění a jaké zásady je žádoucí dodržovat v době

rekonvalescence a v každém dopisu také doporučuje adekvátní léky a popisuje jejich účinky, složení a přípravu.

Druhým typem jeho lékařských textů jsou příručky či manuály, určené především studentům medicíny anebo také již praktikujícím lékařům. V tomto případě se jedná o literární styl komentáře (*šarḥ*) k některým z mnoha hojně překládaných a citovaných Hippokratových nebo Galénových spisů. Tento literární žánr není v lékařské literatuře nijak výjimečný, mnozí lékaři komentovali díla svých předchůdců a v Maimonidově době bylo již poměrně obtížné přidat k pojednávaným tématům něco nového. Maimonidovy příručky si z tohoto důvodu nekladou za cíl přinést originální stanoviska, ale chtějí, podobně jako je tomu u *Mišne Tora*, obšírnou oborovou látku zpřehlednit, systematizovat a tam, kde je to nutné, ji znovu srozumitelně objasnit. A jestliže ho osobní zkušenost přivedla k jiným závěrům, než jaké se nacházejí v autoritativních textech předchůdců, pak tyto názory koriguje. Takových případů je ovšem pramálo; v naprosté většině komentovaných pasáží vyjadřuje Maimonides ke znalostem dávných lékařů respekt a obdiv a jejich poznatky přijímá. Velkou předností jeho komentářů se tak stává především jejich jasná a stručná forma.

Základními zdroji, z nichž Maimonides čerpá, jsou texty dvou řeckých klasiků oboru, Hippokrata (5. století př. n. l.) a Galéna (2. století př. n. l.). Jednotlivé spisy ze souboru *Corpus Hippocraticum* i obsáhlé dílo Galénovo byly převedeny do arabštiny Ğunajnem ibn Ishāqem a jeho synem v 9. století v Bagdádu a Maimonides měl tyto překlady k dispozici. V menším rozsahu se také odvolává na systematické práce svých arabských předchůdců a současníků, především na encyklopedická díla o medicíně, jakými byly *Knihy o lékařství pro al-Mansūra* (*Kitāb al-Mansūrī fī ‘l-ṭibb*) a *Lékařské kompendium* (*Kitāb al-ḥawī fī ‘l-ṭibb*, lat. *Liber Continens*) al-Rāzīho (9.–10. století), *Kánon medicíny* (*Qānūn fī ‘l-ṭibb*) Ibn Sīny (10.–11. století) nebo *Knihy úlevy* (*Kitāb al-tajsīr*) Ibn Zuhra (12. století). Cituje rovněž monografické práce více než dvacítky starších kolegů,

²⁰ Ibn Abī Ušajbi‘a, ‘*Ujūm al-anbā’ fī tabaqāt al-aṭibbā’*’, s. 583.

²¹ Goitein, „Man of Action“, s. 163. Viz též Davidson, *Moses Maimonides*, s. 36, 137 a 138.

²² Maimonides, *Výběr z korespondence*, s. 240.

jako například již vzpomínaného překladatele a lékaře Ḥunajna ibn Ishāqa (9. století) a dále al-Mağūsīho (10. století), Ibn al-Ġazzāra z Qajruwānu (10. století) nebo botanika a farmakologa Ibn Wāfida (11. století).

a) *Komentář k názvům léčiv (Šarḥ asmā' al-'uqqār)*

Jediným textem, který žánrově částečně vybočuje z typické Maimonidovy lékařské tvorby, je *Komentář k názvům léčiv*. Jedná se o botanický, respektive synonymický slovník názvů léčivých rostlin, jejich částí a léčiv nerostného původu. Důvodem jeho sestavení byla potřeba, a to nejen Maimonidova, orientovat se s jistotou v botanických a farmakologických názvech, které se liší nejen v různých jazycích, ale i tehdy, když existuje několik odlišných variant v rámci téhož jazyka. Ačkoli *Komentář* není datován, lze předpokládat, že jej Maimonides sestavil relativně brzy po příchodu do Egypta. Zde se setkal s jinými pojmenováními známých bylin, a aby pod jejich vlivem nezapomněl běžně užívané názvy, které znal z Maghribu a Španělska, písemně je zachytil. Skutečnost, že text vznikl už v prvních letech pobytu ve Fustátu, kdy nostalgická vzpomínka na léta strávená v Maghribu byla ještě velmi intenzivní, potvrzuje i Maimonidem často užívaná fráze „u nás v Maghribu (*'indanā fi 'l-maghrib*)²³ se rostlina nazývá tak a tak a obyvatelé Egypta jí dávají jméno takové a takové“. Nadto Maimonides uvádí, že inspirací při psaní mu bylo pět podobných slovníků od autorů žijících právě v Maghribu. Jako první jmenuje *Výklad léčiv* od Ibn Ġulġula (10. století) a dále *Knihu jednoduchých léčiv* od Ibn Wāfida (11. století),²⁴ *Soubor jednoduchých léčiv* od Aḥmada al-Ġāfiqīho (12. století), *Knihu jednoduchých léčiv* Ibn Samaġūna (12. století) a *Přehled léčiv* Abū al-Walīd ibn Ġanāḥa (12. století). Jak z uvedeného výčtu vyplývá, tento druh komentovaných

²³ Ke slovnímu spojení *'indanā fi 'l-maghrib* viz výše 1.2.

²⁴ Ibn Wāfidův text se dochoval pouze v latinském překladu *Liber de medicamentis simplicibus* od Gérarda z Cremony.

botanických slovníků se v dějinách arabské a židovské farmakologie objevuje poměrně často.²⁵

Komentáři k názvům léčiv předchází krátká předmluva, v níž Maimonides definuje záměr svého díla, kterým není podat popis léčiv nebo jejich účinků, ale pouze „vysvětlit některé názvy názvy jinými“,²⁶ a tedy sestavit abecedně řazený slovník. Do něj ovšem nezahrnuje ta léčiva, pro něž lékaři používají jen jeden dobře známý název, ať už pochází z arabštiny nebo z jiného jazyka, například kafr (*kāfir*), muškát (*misk*) nebo ambra, jantar (*'anbar*); hesla věnuje pouze těm léčivům, která mají pojmenování několik.

Samotný *Komentář* je poměrně obsáhlý a skládá se ze 405 položek nestejně délkou. Zatímco pro některé rostliny uvádí pouhá tři synonyma bez dalšího doplnění, jiným věnuje celou stranu. Každé heslo začíná nejrozšířenějším názvem, většinou v arabštině, a následně jsou uvedena synonyma ve staré řečtině, syrštině (neoaramejštině), perštině, v berberštině a španělštině.²⁷ Na mnoha místech doplňuje ještě dialektické názvy rozšířené v Maghribu a Egyptě. Všechny názvy jsou vokalizovány, což velkou měrou napomáhá jejich identifikaci a je přínosem nejen pro historiky medicíny a farmakologie, ale také pro lingvisty zabývající se semitskými jazyky i latinou nebo jazyky románskými. Maimonides také upozorňuje na případy, kdy je pro různé rostliny užíván stejný název a je třeba mezi nimi rozlišovat, a tam, kde je to zapotřebí, rozlišuje mezi jednotlivými druhy určité rostliny.

²⁵ Autorem prvního dochovaného slovníku léčivých rostlin byl Māsārguwajh, židovský lékař žijící v Basře v 8. století, a do 13. století bylo napsáno několik desítek podobných botanicko-farmakologických prací. Jejich podrobný výčet podává Meyerhof, in: Maimonides, *Šarḥ asmā' al-'uqqār* (*L'explication des noms de drogues*), s. XI–XLIII.

²⁶ Maimonide, *Šarḥ asmā' al-'uqqār* (*L'explication des noms de drogues*), s. 11.

²⁷ Doslova uvádí „ve zvláštní andaluské řeči“ (*fi aġamījat al-Andalus*). Jedná se o andaluský dialekt staré kastilštiny odvozený z latiny.

Termíny v arabštině a syrštině jsou zapsány téměř bezchybně, a jestliže se v rukopise nějaká chyba vyskytuje, lze ji přičíst spíše na vrub opisovače než autora. Avšak v prepisech řeckých a perských termínů Maimonides někdy zaměňuje písmena, neboť tyto jazyky dobře neznal.²⁸ Je překvapivé, že neuvádí synonyma v hebrejštině, ačkoli v kodexu *Mišne Tora* i v *Komentáři k Mišně* hebrejské termíny užívá a mohl by jimi bez nejmenších obtíží svůj slovník obohatit. Pravděpodobně však svůj text, stejně jako všechny ostatní práce s lékařskou tematikou, koncipoval výhradně pro arabsky mluvící uživatele a v medicíně i v ostatních světských vědách platila arabština za primární komunikační jazyk.

b) Lékařské aforismy (*Kitāb al-fuṣūl fī 'l-ṭibb*)

Bezpochyby nejznámějším a nejobsáhlejším Maimonidovým lékařským textem jsou jeho *Lékařské aforismy*, které se skládají z 25 pojednání a dohromady obsahují více než 1500 aforismů (*fuṣūl*) ve formě krátkých komentářů především ke Galénovým výrokům, v menším počtu k výrokům Hippokratovým, tedy přesněji ke Galénovým komentářům k Hippokratovi, a výjimečně jsou citováni také arabští lékaři Ḥunajn ibn Iṣḥāq, Ibn Sīnā, al-Rāzī a al-Tamīmī.²⁹ Do svých komentářů Maimonides zahrnuje rovněž vlastní klinická pozorování. Prvních 24 pojednání bylo sepsáno pravděpodobně před rokem 1185, jak naznačuje Maimonidova poznámka z osmého pojednání, v níž uvádí, že v průběhu asi deseti let od doby, kdy se usadil v Egyptě,

pozoroval na dvacet případů cukrovky.³⁰ *Lékařské aforismy* krom toho rovněž vzpomíná ve svém *Komentáři k Hippokratovým Aforismům*³¹ a na tento svůj *Komentář* odkazuje v knize *O astmatu*.³² Poslední, 25. pojednání Maimonides sepsal pravděpodobně až na sklonku svého života a k předchozím jej přiřadil dodatečně.

Každá kapitola pojednává o jiném odvětví medicíny. Několik prvních kapitol je věnováno anatomii, fyziologii a obecné patologii, následují kapitoly zaměřené na popis symptomů nemoci a ve zbývajících se probírá etiologie, chirurgie, gynekologie, hygiena, životospráva a léčiva. 23. kapitola přináší osvětlení několika obtížných Galénových termínů a koncepcí, 24. kapitola je souhrnem zajímavých a raritních případů z Maimonidovy praxe a v poslední kapitole autor kritizuje Galénovy filosofické názory. Ve stručném úvodu k celému dílu se Maimonides vyjadřuje k formě aforismu (*fuṣūl*),³³ již zvolil. Výklad v podobě krátké kapitoly podle něj nejlépe poslouží ke správnému pochopení dané teze a usnadní zapamatování pojednávaného tématu. Z *Lékařských aforismů* je proto možné si učinit obraz Maimonida jako lékaře-pedagoga, který nepředkládá nové originální názory, ale snaží se pro sebe i pro své studenty zpřehlednit obšírnou látku galénovské medicíny. Maimonidovy *Lékařské aforismy* se tak pro svou jasnost a přehlednost staly vyhledávaným lékařským manuálem, prostředkujícím ucelený přehled prakticky všech té-

²⁸ Simon Hopkins uvádí, že Maimonides řečtinu ani perštinu neznal prakticky vůbec. Hopkins, „Languages of Maimonides“, s. 88. Srov. též Maimonides, *Šarḥ asmā' al-'uqqār* (*L'explication des noms de drogues*), s. LXV. Maimonides ve svém *Komentáři* například píše *nabtafilun* namísto *bantafilun* (*pentaphyllum*, pětilistý ženšen) a rostlinu zařazuje pod písmeno *nun*. Tato chyba, zdá se, nebyla výjimečná, neboť stejným způsobem rostlinu zapisuje také Ibn Sīnā v *Kánonu*. Viz Ibn Sīnā, *Qānūn fī 'l-ṭibb*, I, 378.

²⁹ Jeho *Příručka* (*Kitāb al-muršid*) se dochovala jen fragmentárně v podobě citací u pozdějších lékařů-komentátorů, mezi jinými i Maimonida.

³⁰ Maimonides, *Medical Aphorisms, Treatise 6–9*, VIII, 69, s. 56. Viz též Lieber, „Maimonides, the Medical Humanist“, s. 51.

³¹ Maimonides, *Commentary on the Aphorisms of Hippocrates*, II, 33. „Hippokratés říká: Duševní zdraví je v každé nemoci dobrým znamením, a stejně tak i chuť k jídlu. Komentátor říká: To je zřejmé. Proč je tomu tak, jsem vysvětlil v *Aforismech*, které jsem napsal (tj. v *Lékařských aforismech*, VI, 94).“

³² Maimonides, *On Asthma*, XIII, 19, s. 91.

³³ Maimonides, *Medical Aphorisms, Treatise 1–5*, s. 2. Jedná se o formu „kapitoly“ (*faṣl*) a stejnou formu volí i při psaní *Osmi kapitol* (*Ṭamānījat fuṣūl*), inspirovan pravděpodobně al-Fārābīho *Státníkovými aforismy* (*Fuṣūl al-madānī*).

mat Galénova lékařského systému. Tento manuál ovšem není jen pouhým repetitoriem, ale přináší i dílčí kritické komentáře.

Každé pojednání se skládá z většího počtu aforismů, od třiceti až po sto dvacet, z nichž každý začíná citací z některého Galénova spisu. Jedná se buď o doslovný citát, parafrázi, nebo shrnutí konkrétní teze, doplněné Maimonidovým komentářem či poukazem na jeho vlastní pozorování, ať už totožné nebo odlišné. Maimonides též vždy odkazuje na spis, ze kterého citaci přebírá.³⁴ V prvním pojednání věnovaném anatomii například píše:

Mozek se neustále stahuje a roztahuje, podobně jako pulz v měřitelném rytmu tepen a srdce. To je zřejmé na příkladu malých dětí anebo toho, kdo má proraženou lebeční kost. Jestliže živý tvor silně křičí, celý mozek mohutní a zvětšuje se. Domnívám se, že příčina toho je tato: když se hlasitě křičí, v mozku narůstá přebytečné teplo a také se z něj uvolňují [přebytečně] látky a tlačí se vzhůru. Když je vzduch nasáván nosními dírkami, mozek se roztahuje, a když se stahuje, páry a další přebytky, které mozek obsahuje, jsou z něj vytlačovány a vylučovány. Avšak teplo zůstává v mozku vždy dobře uchováno. Z: *O nástroji čichu (De instrumento odoratus)*.

Tenka mozková blána přiléhá k mozku a silná, pevná blána se od tenké odlišuje. Jediným spojením mezi nimi je to, čím procházejí cévy. Pevná blána je proděravěná otvory pravidelného tvaru, jako by to bylo síto. Všechny tyto otvory jsou neustále pročišťovány dvěma projevy dýchání: vdechováním a vydechováním. Kost, která chrání mozek a je blízko tváře a patra, je dutá. Anatomové ji nazývají „síto“. Otvory v ní nejsou přímé jako otvory v sítu, ale mají nepravidelný tvar jako póry houby, takže velmi studený vdechnutý vzduch nepřichází přímo do mozkových dutin. Z: *O užitečnosti částí 8 (De usu partium)*.³⁵

Není nijak překvapivé, že anatomie byla pro středověké medicíny první a základní studijní disciplínou. Galénovy texty, které o ní

pojednávají, a to především spisy *O anatomických procedurách (De anatomicis administrationibus)* a *O užitečnosti částí (De usu partium)*, zaujímaly v souboru studovaných a komentovaných textů klíčovou pozici. K dalším důležitým teoriím, se kterými se zájemci seznamovali hned na počátku studia, patřil popis trávicí soustavy, s ní spojená specifika tří fází trávení a popis lidských povah (temperamentů). Nové poznatky přicházely po Galénovi velmi pozvolna, což platilo zvláště v případě anatomie, neboť z náboženských důvodů se nepřistupovalo k pitvám. K novým objevům proto docházelo díky „šťastné náhodě“, často při ošetřování velmi vážných a hlubokých zranění, která odhalila pohled například na jiný počet kůstek nebo jiný typ kloubního spojení, než jaké popisuje Galén. Někdy také lékařům napomohly přírodní katastrofy. Tak tomu bylo i v letech 1200–1202, kdy se v Egyptě kvůli neúrodě šířil hladomor.³⁶ Příčinou byla sucha způsobená tím, že se Nil nerozvodnil a nepřinesl úrodné bahno. Jeho hladina prý v dubnu 1200 klesla natolik, že koryto řeky zůstalo zcela suché. To vedlo k šíření epidemie moru a dalších nakažlivých nemocí a lidé začali město houfně opouštět. Tristní situace je reflektována mimo jiné i v otázkách a odpovědích Maimonidových respoz.³⁷ Za hradbami Káhiry se postupně navršila hromada lidských ostatků, které nebylo možné pohřbit. Již výše zmiňovaný arabský lékař a mladší Maimonidův současník ‘Abdullaṭīf al-Baġdādī, který v této době pobýval v Káhiře, tragické skutečnosti využil ke studiu anatomie. Examinoval lidské lebky, jichž napočítal více než dva tisíce, a upozoroval, že spodní lidská čelist se skládá pouze z jedné kosti, a nikoli ze dvou, jak předpokládal Galén.³⁸

Jiným příkladem doplňování či upřesňování Galénových poznatků jsou popisy „nových“ nemocí, tj. především těch, které

³⁴ V naprosté většině případů Maimonides odkazuje na správnou pasáž komentovaného Galénova textu. Viz Lieber, „Medical Works of Maimonides: A Reappraisal“, s. 20.

³⁵ Maimonides, *Medical Aphorisms, Treatise 1–5*, 1, 41–42, s. 17–18.

³⁶ Viz výše 1.6.

³⁷ Maimonides, *Tešuvot ha-Rambam* (ed. Jehošua’ Blau), § 15, sv. 1, s. 22, § 21, sv. 1, s. 31–32 a § 118, sv. 1, s. 204 (kolofon).

³⁸ Viz Sacy, *Relations de l’Égypte par Abd-Allatīf*, s. 466. Viz též Ullmann, *La médecine islamique*, s. 81.

se v Řecku nebo Malé Asii z klimatických důvodů vyskytovaly poměrně zřídka. Maimonides v souvislosti s relativně častým výskytem cukrovky (*diabetes mellitus*) v Egyptě uvádí, že je tato nemoc pravděpodobně způsobována horkým podnebím a neprojevuje se v chladnějších zemích. V Maghribu se s ní nesetkal a ani jeho tamější učitelé o ní nikdy nehovořili. Sám však v průběhu asi deseti let pozoroval na dvacet případů, zatímco Galén za celou svou praxi diagnostikoval pouze dva. Nevylučuje rovněž, že k ní může přispívat i sladká voda Nilu.³⁹ V páté knize *Lékařských aforismů*, která je celá věnována analýze moči, uvádí, že tato nemoc poukazuje na dysfunkci dvou přirozených schopností organismu, a sice alterace, čímž má na mysli poruchy metabolismu, a retence, tj. zadržování výměšků. Jasnou známkou diabetu je podle něj čirá moč, která se při protřepání ve skle- něné lahvičce rychle zakalí.⁴⁰

Poslední, 25. pojednání bylo k předchozím doplněno pravděpodobně až mnohem později, jak naznačuje poznámka v rukopise Gotha 1937.⁴¹ V kolofonu k aforismu XXV, 55 kopista poznamenává, že text opsal z originálu pořízeného Maimonidovým synovcem Abū al-Ma'ālīm, který uvádí, že Maimonides sám text dvaceti čtyř pojednání přehlédl a Abū al-Ma'ālīm jej podle Maimonidova diktátu opravil. Text 25. pojednání však přepsal až v srpnu 1205, po Maimonidově smrti, a proto tato část jeho rukopisu *Lékařských aforismů* nebyla Maimonidem revidována.⁴² Jak již bylo uvedeno, tato kapitola se od předchozích liší také tematicky, neboť se nevěnuje konkrétním lékařským problémům, ale kritice Galénovy filosofie. Jako výchozí bod kritiky nicméně slouží problematizace předpokladů medicínského rázu.

³⁹ Maimonides, *Medical Aphorisms, Treatise 6–9*, VIII, 69, s. 56.

⁴⁰ Maimonides, *Medical Aphorisms, Treatise 1–5*, V, 13, s. 74. Maimonides nicméně nezmiňuje přítomnost cukru v moči.

⁴¹ K dochovaným rukopisům textu viz Maimonides, *Medical Aphorisms, Treatise 1–5*, s. XXIX–XXXII.

⁴² Maimonides, *Medical Aphorisms, Treatise 1–5*, s. XXIX a pozn. ad loc.

Maimonides v závěrečném pojednání vypočítává více než 40 protimluvů, jichž se Galén podle něj dopouští, a uvádí je na pravou míru. Jako typický příklad protimluvu lze uvést Maimonidovu dlouhou citaci z Galénova spisu *O užitečnosti částí*, v níž řecký lékař přemítá nad tím, proč řasy a chlupy obočí nerostou tak jako vlasy, a uvádí hned několik možných důvodů, z nichž čtyři údajně převzal od přívrženců Mojžíšova náboženství a další od Platóna. Galén mezi jiným v Maimonidově citaci říká: „Bůh ví, že pro řasy je lepší nerůst. [...] Bůh chce jen možné věci a mezi možnými volí ty, které jsou dobré, přiměřené a důležité.“⁴³ Kritiku, kterou Maimonides proti Galénovi vznáší v poměrně komplikované argumentační struktuře, lze zjednodušeně shrnout těmito slovy: Galénovy znalosti medicíny jsou bohaté a málokdo se s ním může rovnat, avšak jeho znalost filosofie je velice slabá, neboť svévolně zaměňuje dva principy, a sice teorii stvoření světa z ničeho a teorii věčné látky formované Bohem. Druhý koncept připisuje látce specifickou povahu, jež je daností, kterou nemůže nikdo změnit. Z toho vyplývá, že ani Bůh by neměl nad látkou tohoto světa žádnou vládu, nemohl by změnit její povahu a v posledku by nebylo možné, aby se kdy udál nějaký zázrak. Maimonides odmítá uznat názor, že to, co se nenachází v přirozenosti látky, je nemožné, protože tento koncept odporuje jeho chápání univerza⁴⁴ a v konečném důsledku navíc podkopává autoritu lékaře a znevažuje jeho snažení. Jak by mohl lékař chtít léčit za předpokladu, že je pacient predisponovaný k nemoci? Lékař i pacient by tak bezmocně stáli před nemožností změnit přirozenou dispozici tělesné konstituce nemocného člověka. Pro Maimonida je však podstatou lékařského umění pravý opak, a sice pochopení aktuálního stavu konkrétního pacienta a změna této danosti tak, aby mohl započít proces uzdravování.⁴⁵

⁴³ Maimonides, *Pirkej Moše be-refu' a*, XXV, 62, s. 373.

⁴⁴ Srov. Maimonides, *DĚ II*, 13–29.

⁴⁵ Viz Maimonides, *Pirkej Moše be-refu' a*, XXV, 63–67, s. 376–390. V pozadí Maimonidovy kritiky Galéna může stát rovněž Galénova poznámka z téhož

Maimonidovy *Lékařské aforismy* byly jeho nejčastěji přepisovaným lékařským textem. V arabštině se dochovalo deset rukopisů a více než dvacet jich zůstalo zachováno ve dvou různých hebrejských překladech. Autorem prvního z nich je Natan ha-Me'ati a jeho text byl rozšířen především ve Španělsku, autorem druhého, který koloval v Itálii, je Zerahja ben Jišhak ben Še'alti'el Hen. Už ve 13. století byl text přeložen do latiny Johannem z Capuy a odkazy na něj nacházíme v mnoha lékařských pojednáních význačných autorit latinského Západu. Například Jean z Touremire, profesor medicíny v Montpellier (14. století), se na něj odvolává jako na *Flores Galieni* a jeho současník Guy de Chauliac na něj odkazuje ve svém *Inventarium sive Chirurgia Magna*.⁴⁶

c) Komentář k Hippokratovým Aforismům (Šarḥ fuṣūl Abūqrāṭ)
Hippokratovy *Aforismy* jsou navzdory svému drobnému rozsahu neznámějším a nejkomentovanějším lékařským dílem⁴⁷ celého středověku. Jsou rozděleny do sedmi oddílů, které pojednávají o hygieně, farmakologii, diagnostice, prognózách nemocí a dále o vlivu věku, podnebí a ročního období na zdraví člověka. V úvodu ke svému komentáři Maimonides ve shodě s Galénem tvrdí, že pro každého lékaře je bezesporu základní studium a znalost stavby a funkcí částí lidského těla; řečeno jazykem dnešní medicíny, anatomie a fyziologie. Pro svůj komentář měl Maimonides, stejně jako v případě díla Galénova, k dispozici arabský překlad Ḥunajna ibn Ishāqa. Respektuje dělení Hippokratova spisu a nechává se vést Galénovým výkladem k jednotlivým pasážím. Maimoni-

spisu (*O užitečnosti částí*, X, 14), v níž o sobě hovoří jako o proroku. Na tomto místě totiž uvádí, že se mu dostalo božského vnuknutí a v profetickém snu mu byl vyjeven skutečný mechanismus vidění, čímž byla, jak vysvětluje, představa, že by vidění bylo dvojité, kdyby neexistovalo *chiasma opticum* (tj. překřížení mediálních optických nervů). Zmínka o Galénově domnělém prooectví byla pro Maimonida zcela nepřijatelná. K teorii prooectví viz Maimonides, *DĚ* II, 35–48. Viz též výše IV, 3, 2, sub e).

⁴⁶ Viz Maimonides, *Medical Aphorisms, Treatise 1–5*, s. XXV.

⁴⁷ Jedná se o relativně krátký text, který v moderních edicích nepřesahuje rozsah 40 stran.

des není zdaleka jediným lékařem, který Galénovu výkladu za mnohé vděčí: snad všichni jeho předchůdci a současníci nahlíželi texty hippokratovského souboru Galénovou optikou. Většina hippokratovských lékařských koncepcí se k arabským lékařům dostala výhradně prostřednictvím Galénových spisů a komentářů, a jejich autoři tak za svůj věhlas vděčili slavnému následovateli.⁴⁸ V předmluvě ke *Komentáři* Maimonides píše:

Protože jsem viděl, že Hippokratovy *Aforismy* přinášejí velký užitek každému člověku z lékařského oboru, a protože převyšují všechny jeho ostatní spisy, rozhodl jsem se napsat k nim komentář, aby si je každý lékař mohl snáze zapamatovat. Znáám dokonce i jiné učence než lékaře, kteří je učili své žáky memorovat. [...] Mezi aforismy se nicméně nachází mnoho těch, které jsou pochybné a potřebují náležitý výklad, jiné jsou zřejmé samy o sobě, jiné se opakují, jiné z lékařského hlediska nepřinášejí žádný prospěch a ještě jiné nejsou podloženy teoretickým zkoumáním. Jak dobře víš, Galén takovými slovy pohrdá a učitelovy výroky opravuje. Já jsem si předsevzal vysvětlit je v podobě krátkého a stručného komentáře. To znamená, že budu vykládat pouze to, co si výklad žádá, a doplním Galénovy záměry; [aforismy] budu vykládat v Galénově duchu, avšak část výkladu bude mým vlastním přínosem; vše, co zmíním anonymně [*stam*], je výkladem Galénovým.⁴⁹

Z Maimonidových vlastních slov jasně vyplývá, že jeho *Komentář* spočívá především v tom, že Hippokratův text doplňuje parafrází nebo shrnutím komentáře Galénova, popřípadě ještě svým vlastním pozorováním. I když obsahově spis nepřináší nic originálního, jeho předností je, stejně jako v případě *Lékařských aforismů*, jasná a přehledná forma, která překračuje úzce oborové zaměření medicíny. Maimonides se domnívá, že Hippokratovy názory, pozorování a rady jsou obecného charakteru, a měly by tudíž být ve srozumitelné podobě známy nejen lékařům, ale i všem „laikům“, kteří si přejí zachovat pevné zdraví co nejdéle.

⁴⁸ K přenosu hippokratovských teorií do arabského světa prostřednictvím překladů Galénova díla viz Ullmann, *La médecine islamique*, s. 21.

⁴⁹ Maimonides, *Peruṣ le-firkej Abūqrāṭ*, § 9 a 10, s. 5.

d) Výňatky z Galénových knih (*Muchtaṣarāt li-kutub Ḡālīnūs*)
 Jak již bylo zmíněno v souvislosti s *Komentářem k Hippokratovým Aforismům*, Galénova medicína byla v helénistickém světě zcela dominantním, i když ne jediným systémem lékařských nauk a zájem o Galénovy texty přetrvával mezi překladateli i komentátory po celé období středověku. Překládány byly nejen Galénovy originální práce, ale ve velké míře i jejich zkrácené verze, které vznikaly v průběhu 2.–8. století v centrech helénistické medicíny. Tato kompendia si kladla za cíl jednak zbavit Galénovy texty jejich typického přehnaně květnatého stylu, a také korigovat některé dílčí nepřesnosti a vytvořit tak koherentní teoretickou strukturu axiomů. Revize a systematizace Galénových teorií probíhala po několik století a svým dílem k ní přispěl i Maimonides.

Výňatky se stejně jako Lékařské aforismy nebo Komentář k Hippokratovým Aforismům skládají z citací či parafrází Galénových textů s určením zdroje a Maimonidovým doplněním nebo upřesněním. Opět se dotýkají širokého spektra lékařských témat, od ryze praktických, jakými jsou symptomy nemocí, popisy onemocnění vnitřních orgánů nebo léčba různých typů horečky, po teoretičtější, jako je teze o čtyřech prvcích, čtyřech šťávách a čtyřech typech lidské povahy. Ani toto dílo nelze označit za originální, stejně jako v případě předcházejících dvou textů však opět jde o názorné a přehledné kompendium určené adeptům medicíny, popřípadě i praktikujícím lékařům k dobrému zapamatování důležitých tezí a návodů ke vhodné léčbě.

‘Abdullaṭīf al-Baḡdādī, který při svých cestách dvakrát navštívil Egypt a s Maimonidem se osobně setkal, napsal na adresu jeho *Výňatků* kritiku, v níž mimo jiné uvádí, že autor

si vytyčil pravidlo vůbec nic nezměnit na slovech textů, z nichž čerpal, ať už by to byla jen spojka nebo předložka, a spokojil se pouze s tím, že z nich vybral části, ze kterých sestavil své kompendium.⁵⁰

⁵⁰ De Sacy, *Relation de l’Egypte par Abdellatif*, s. 466.

Slova al-Baḡdādīho, byť hanlivě míněná, ovšem přesně poukazují na základní záměr Maimonidovy kompilace, kterým bylo sestavit nejdůležitější Galénovy nauky do podoby přehledné pedagogické příručky.

e) Pojednání o astmatu (*Maqāla fī ‘l-rabw*)

Patrně prvním z Maimonidových lékařských textů adresovaných konkrétní osobě je *Pojednání o astmatu*.⁵¹ Maimonides jej napsal pro bližze neurčenou osobu z vyšších káhirských kruhů. Název spisu je částečně zavádějící, protože se nejedná o systematickou práci o astmatu, jeho příčinách, symptomech a léčbě, ale v textu jsou popsány zásady zdravého způsobu života s ohledem na chronické onemocnění vznešeného pacienta. Pojednání je rozděleno do třinácti krátkých kapitol.

Hned v úvodu Maimonides připomíná důležitou terapeutickou zásadu, že léčba konkrétního pacienta vždy závisí na specifických faktorech, z nichž nejdůležitějšími jsou pacientova osobní povaha (temperament),⁵² klimatické podmínky města, v němž žije, roční období a aktuální počasí. Z toho vyvozuje, že není možné definovat obecný léčebný postup aplikovatelný na všechny pacienty trpící stejnými příznaky, lze pouze stanovit konkrétní doporučení pro konkrétní osobu. Maimonides následně popisuje příčiny astmatu jakožto nadbytečnou tvorbu hlenu, který stéká z mozku do plic. Hlen se tvoří z přebytků potravy, která nebyla strávena, protože tělo si s ní neumí poradit. Proto musí být hlen vyloučen, aby nezpůsobil závažná onemocnění. Přebytečný hlen se hromadí v plicích, ty z tohoto důvodu nedostatečně

⁵¹ Spis není datován, obsahuje však několik kratších pasáží, které jsou shodné s pojednáním *O životosprávě*, v němž se autor adresátovi omlouvá za to, že opakuje, co již napsal dříve.

⁵² V galénovské medicíně se povahou či temperamentem rozuměla individuální směs čtyř tělesných šťáv člověka, které ovlivňovaly jeho fyzický i psychický stav. Jsou jimi krev (lat. *sanguis*), žlutá žluč (řec. *chólé*), hlen (řec. *stigma*) a černá žluč (řec. *melaina chólé*). Lidé tak byli charakterizováni jako sangvini, cholericí, flegmaticí nebo melancholici.

pracují a následně se ucpávají průdušky. Dýchavičnost, vyčerpání, ztráta chuti k jídlu a z toho plynoucí rozmrzelost a úzkosti jsou podle Maimonida typickými symptomy nemoci. Za jediný způsob léčby považuje nanejvýš dvakrát ročně aplikaci dávidel, která mozek i plíce od hlenu očistí. Avšak důležitější než léky je v tomto případě pravidelné dodržování zásad zdravého způsobu života.

V této souvislosti Maimonides vzpomíná od antiky známou teorii *sex res non naturales* („šesti nepřirozených věcí“), podle níž vyvážený poměr tělesných tekutin nezávisí pouze na vnitřních faktorech, kterými jsou tělesná síla nebo slabost či suchost nebo vlhkost organismu, ale také na šesti faktorech vnějších, mezi něž jsou zahrnuty kvalita ovzduší, kvalita jídla a pití, pohyb a odpočinek, emocionální vyrovnanost, spánek a chůze a vylučování. Maimonides na tomto místě uvádí ještě faktor sedmý, a to soulož. O každém z nich pojednává s ohledem na pacienta s chronickou nemocí, ovšem největší prostor věnuje náležitě stravě, která se stává hlavním tématem více než poloviny kapitol spisu.

Jak již uvedl v úvodu, přebytečný vazký a lepkavý hlen se tvoří z nestrávených zbytků potravy, proto svého vysoce postaveného pacienta nabádá, aby se vyhýbal jídlům, z nichž se tyto přebytky mohou tvořit, a jedl pouze jídla lehce stravitelná. Přináší výčet toho, která zelenina, ovoce, maso nebo mouka jsou vhodné a která nikoli. Udává také, jak je důležitá pravidelnost v jídlu a volba vhodného množství, opět s ohledem na tělesnou konstituci a potřeby konkrétního pacienta a také vzhledem k ročnímu období. K tématu vhodné stravy přidává i rady, jak léčit zácpu, přičemž dává přednost vhodné dietě před projímadly. Přípravky vyvolávající zvracení Maimonides v tomto případě doporučuje, protože vyčistí žaludek od obtížně stravitelných zbytků. Pacientům trpícím některou z chronických nemocí ovšem nedoporučuje pouštění žilou. Ve dvanácté kapitole uvádí konkrétní složení a postup přípravy vhodných léků pro léčbu astmatu a na samotný závěr připojuje pozoruhodnou poznámku, že nejlepší způsob léčby je ten, na němž se společně shodne

několik lékařů, neboť názor jednotlivce není vždy směrodatný.⁵³ Egyptské lékaře chválí za to, že se snaží příliš nezasahovat do léčivé síly přírody, čímž má na mysli samouzdravovací procesy organismu, avšak nemá mnoho pochopení pro jejich nechuť aplikovat theriaka⁵⁴ v případech, kdy je to nutné, a také nesouhlasí s častým pouštěním krve a předepisováním projímadel.

f) Pojednání o pravidlech týkajících se praktické části lékařského umění (*Kitāb qawānīn al-ḡuz' al-'amalī min šinā'at al-ṭibb*)

Skutečnost, že soubor Maimonidových textů není uzavřen a i nadále se nacházejí další, dosud neznámé dokumenty, potvrdili na sklonku roku 2012 Gerrit Bos a Y. Tzvi Langermann publikováním nově objeveného lékařského spisu s názvem *O pravidlech týkajících se praktické části lékařského umění*, jež zkráceně nazývají *Terapeutika*.⁵⁵ Toto pojednání, jak uvádějí, se dochovalo v jediném rukopise, nalézajícím se v Národní knihovně v Madridu (dříve Escorial 888) na 14 foliích. Je zapsáno arabským písmem, obsahuje 86 aforismů a je datováno říjnem roku 1424. Moritz Steinschneider je mylně považoval za další kopii

⁵³ Tato poznámka by mohla potvrdit čtení nejasné pasáže v textu Ibn al-Qiřīho *Lexikonu*: „Nespoléhal jen na vlastní mínění, nýbrž na souhlasné stanovisko, jehož bylo dosaženo společně [s dalšími lékaři],“ které navrhuje Sarah Stroumsa, *Maimonides in His World*, s. 129–133.

⁵⁴ Theriaka (z řec. *thērion*, divoké zvíře, šelma; ve staré češtině „dryjáky“) byly protijedy a přípravky proti jedovatým kousnutím, připravované původně v antickém Řecku z velkého množství komponent. Velmi záhy se staly oblíbenými a jejich účinnost byla poměrně vysoká. Mnoho theriak bylo ovšem připravováno také ve víře, že nejen zásah v akutních případech, ale i pravidelná konzumace jejich malého množství posiluje imunitu proti některým jedům. Lidé tak doufali, že díky nim získají trvalou imunitu proti travicům, ať už by to byli lidé anebo zvířata. Z velkého množství theriak jsou v Maimonidově textu vzpomenu dvě, mithridiatikum a theodoretikum, a zmínka o nich dává tušit, že byly na panovníckém dvoře zcela běžné k dispozici. Maimonides dokonce svému pacientovi radí, aby měl stále při sobě theriakum připravené z opia a mohl ho v případě náhlého ataku ihned vypít.

⁵⁵ Bos – Langermann, „Maimonides, Treatise on Rules Regarding the Practical Part of the Medical Art“, s. 241–248.

textu *O astmatu* s později doplněným jiným názvem.⁵⁶ Adresát je stejný jako v případě spisu *O astmatu*, avšak kromě toho, že se jedná o významnou osobu blízkou ajjúbovské dynastii, popřípadě přímo o některého jejího člena, k němu nelze říci více. Jak Bos a Langermann zdůvodňují, text měl s největší pravděpodobností původně tvořit součást pojednání *O astmatu*, avšak Maimonidovy osobní zdravotní problémy mu neumožnily jej uspokojivě dokončit, nicméně o několik let později, patrně až na sklonku života, se k jeho dopsání vrátil. Text je skutečně možné považovat za završený, protože v posledním aforismu pisatel rekapituluje stěžejní témata a žádá adresáta, aby jeho rad důsledně dbal.

Tematicky jsou aforismy různorodé a dotýkají se víceméně všech oblastí medicíny, o kterých Maimonides již pojednával na jiných místech (*Lékařské aforismy*, *Výňatky z Galénových knih* nebo *Mišne Torá*). Velký prostor věnuje například typům horeček a doporučeným postupům jejich léčení. Porovnáme-li text *Terapeutik* se spisy, které Maimonides koncipoval o několik let dříve, vidíme, že se jeho názory vyvíjely a částečně pod vlivem jeho vlastní praxe měnily. V *Lékařských aforismech* stejně jako ve *Výňatech z Galéna* například pacientům s horečkou striktně zakazuje jíst, protože se drží teoretického zdůvodnění, že horečka vzniká nahromaděním nestrávených zbytků potravy a další jídlo by ji jen zvyšovalo. V *Terapeutikách* ovšem uvádí několik výjimek, kdy je vhodné pacientovi jídlo podat, a to i za cenu přechodného zhoršení stavu. Zde má na mysli případ extrémního vyčerpání anebo dlouhotrvající horečnatý stav. V souvislosti s horečkami v *Terapeutikách* již také nedoporučuje, aby pacient bral koupel, zatímco v *Lékařských aforismech* od tohoto úkonu neodrazuje, resp. souhlasí, když tuto proceduru Galén doporučuje.⁵⁷

V závěrečných aforismech jsou podrobně pojednány některé chirurgické postupy. V této souvislosti je vhodné připomenout,

⁵⁶ Steinschneider, *Die hebraeischen Uebersetzungen*, s. 767.

⁵⁷ Bos – Langermann, „Maimonides, Treatise on Rules Regarding the Practical Part of the Medical Art“, s. 246.

že chirurgie nespádala do kompetence lékařů Maimonidova zaměření. Chirurgie (arabsky *al-ʿamal bi ʿl-jaḍ*, dosl. „ruční práce“) v obecném slova smyslu jakožto invazivní zásah na těle nebo v těle pacienta, například napravování vymknutého kloubu, vyříznutí vředu a zacelení rány kauterizací⁵⁸ nebo otevření dutiny břišní skalpelem, byla po dlouhá staletí chápána jako řemeslo, tedy jako skutečná práce rukou. Naproti tomu medicína s filosofickým přesahem byla vždy považována za umění, za teoretickou disciplínu, která chápe podstatu nemoci, popisuje její příčiny a symptomy, predikuje vývoj onemocnění a navrhuje postupy léčení. Přelomovou prací v oboru chirurgie se stala *Knihá úlevy* (*Kitāb al-taṣrīf*) al-Zahrāwīho (Abulcasis, 10. století), právem nazývaného otcem moderní chirurgie, která práci rukou přibližuje konceptu teoretické medicíny tím, že ji staví na pevných a ověřených anatomických poznatcích.⁵⁹

Maimonides stejně jako ostatní lékaři sultánova týmu byl především teoretikem a po skalpele sahal jen ve zcela výjimečných případech, kdy vážné zranění vyžadovalo okamžitý zákrok a zkušený chirurg nebyl nablízku. Z Maimonidových textů víme, že buď sám několik chirurgických zákroků provedl, anebo při nich přinejmenším asistoval. V aforismech 80 a 81 *Terapeutik*⁶⁰ podává detailní návod, jak je třeba postupovat při ošetření tržné rány v dutině břišní, při níž vyhrězly vnitřnosti, a popisuje, jak ránu zašít. Patnáctá kniha *Lékařských aforismů* je celá věnována menším či větším chirurgickým zákrokům, od propíchnutí nebo vyříznutí vředů a pouštění žilou až po amputace končetin, k nimž

⁵⁸ Kauterizace neboli vypalování rány žhavým železem byl chirurgický úkon, kterým se nejčastěji zastavovalo silné krvácení v případě amputací. Železný nástroj se v ohni rozžhvil a přiložil na ránu, tím se tkáň seškvařila, krev rychle koagulovala a zastavilo se krvácení. Různé druhy procedur jsou popsány již v souboru textů *Corpus Hippocraticum*.

⁵⁹ Viz Abulcasis, *On Surgery and Instruments*, s. 4. Srov. též Ullmann, *La médecine islamique*, s. 53.

⁶⁰ Bos – Langermann, „Maimonides, Treatise on Rules Regarding the Practical Part of the Medical Art“, s. 247.

se přistupovalo pouze tehdy, když ruka či noha „zahnívá nebo byla zcela mrtvá“,“⁶¹ a bylo ji proto nutné odseknout u nejbližší její zdravé části. A také ve spisu *O hemoroidech* (viz níže) zvažuje možnosti vyříznutí varixu zkušeným chirurgem. V těchto a podobných případech vždy doporučuje extrémní opatrnost při stanovení diagnózy a zručnost a rychlost při samotném zákroku, aby nedošlo k velké ztrátě krve. Nemá jistě smysl dělat si přehnané iluze o úspěšnosti podobných zásahů, nicméně je na místě zdůraznit, že dobří chirurgové dodržovali hygienická pravidla, zachovávali čistotu rány i nástrojů a měli hojně zkušenosti s podáváním anestetik. K operacím se ovšem přistupovalo co nejméně, a to především ve snaze o zachování končetin nebo v případě šití rány při poranění hrudníku nebo břicha. Plánované zásahy do krajiny břišní byly naprosto výjimečné, prokazatelně k nim docházelo pouze v případě císařského řezu pro záchranu života plodu.

Z textu *Terapeutik* v souvislosti s chirurgií rovněž vyplývá obecná otázka, jak Maimonides chápal praktickou část medicíny ('amal). Racionální arabské lékařství od samotného svého počátku, který reprezentuje již několikrát vzpomínaný Ḥunajn ibn Ishāq a jeho *Úvod do medicíny* (*Madchal*), dělilo lékařství na dvě disciplíny, vědu či teorii (*nazar*) a praxi ('amal), která byla chápána víceméně jako podřadná, jakožto prostý návod, jak uvádět lékařskou teorii do praxe. Text *Terapeutik* však, jak je patrné, na práci rukou pohlíží spíše z pozice al-Zahrāwīho nebo Avicenny, který v úvodu svého *Kánonu medicíny* charakterizuje obě odvětví jakožto vědu ('ilm). Zatímco teoretická část se týká výhradně definování správného konceptu a stanovení správného stanoviska, praktická část vede k pochopení konceptů, které objasňují, jak konkrétně léčit.⁶² Texty Maimonida, který se cítil být především lékařem teoretikem, nicméně naznačují, že i on vnímá přiblížení teorie a praxe jako žádoucí.

⁶¹ Viz např. Maimonides, *Medical Aphorisms, Treatise 10–15*, XV, 10, s. 58.

⁶² Viz Ibn Sīnā, *Qānūn fī 'l-ṭibb*, I, s. 3.

g) *O hemoroidech* (*Risāla fī 'l-bawāsīr*)

Tento krátký, do sedmi kapitol rozčleněný text byl napsán roku 1187 pro nejmenovaného mladého muže z vyšších kruhů. Téma bylo natolik aktuální a výtečně zpracované, že se spisek, „malý rozsahem, avšak velký užitek“,⁶³ jak jej Maimonides sám v předmluvě charakterizuje, stal velmi záhy populárním v židovských i nežidovských kruzích, o čemž svědčí mnoho dochovaných rukopisů v judeoarabštině i v hebrejských a latinských překladech. Problémy s hemoroidy byly v lékařské literatuře v antice i středověku často diskutovaným tématem a charakteristiku onemocnění a léčbu popisuje již Hippokratés, Al-Rāzī nebo Avicenna. Na všechny tři zmiňované lékaře se Maimonides ve svém textu odvolává a zmiňuje ještě Ibn Wāfida (1007–1074), lékaře a farmakologa pocházejícího z Toleda, který připravil a vyzkoušel několik směsí k léčbě tohoto onemocnění.

Pojednávaná nemoc je podle Maimonida způsobena špatným trávením a projevuje se nadbytkem černé žluči, ve výjimečných případech nadbytkem krve nebo hlenu. Černá žluč je následně ve větší míře přítomna v krvi, která se tím stále více zahušťuje. Orgány se husté krve zbavují a ta se pak hromadí v nejnižší části střev a vznikají hemoroidy. Maimonides nedoporučuje vyříznutí hemoroidů; argumentuje jednak nejistým výsledkem operace a také velkou pravděpodobností recidivy nemoci. Připouští nicméně, že operaci je možno provést, avšak zákrok musí učinit odborník s bohatou zkušeností a vždy s přihlédnutím k pacientovu věku, tělesné konstituci a rovněž ročnímu období. Dlouhodobou a skutečnou úlevu podle něj přináší pouze změna stravovacích návyků, a tak i tento text pojednává především o vhodné životosprávě, kterou je třeba s ohledem na pacientovy obtíže upravit ve čtyřech základních oblastech. 1. Redukovat množství jídla a jíst několikrát denně malé množství. 2. Dodržovat správné pořadí jídel. Ten, kdo je zvyklý na více chodů a nedokáže se jich vzdát,

⁶³ Maimonides, *On Hemorrhoids*, s. 3.

má konzumovat nejprve snadno stravitelné pokrmy před těmi těžšími. 3. Dbát na kvalitu stravy. Pacient se má vyvarovat všeho, co způsobuje zvýšenou tvorbu černé žluči (jako příklad jsou uváděny luštěniny, zelí a lilek a z mas ta, která jsou suchá a solená), a jíst především ne příliš kořeněné a dobře povařené pokrmy. 4. Dodržovat vhodný čas k jídlu. Lékař nabádá pacienta, aby nejedl po celý den, a hlavně aby nejedl bezprostředně po zvýšené fyzické aktivitě, kterou má na mysli jednak fyzické cvičení, ale také soulož, koupel (*hammām*) a silné duševní rozrušení.

Následně v textu nacházíme popis přípravy více než deseti druhů projímadel, z nichž některá jsou převzata od Al-Rāzīho a Avicenny, včetně kompletního výčtu jejich ingrediencí. Dále Maimonides vypočítává, které oleje jsou vhodné k přípravě projímadel i k běžnému užití v kuchyni, a popisuje přípravu sirupů a čípků. Při akutních obtížích doporučuje kromě zmíněných léčebných směsí i sedací lázeň v odvarech z bylin a jakousi dezinfekční „dýmovou“ lázeň, při níž pacient sedí na keramické nádobě s otvorem, připomínající velký květináč umístěný dnem vzhůru, pod kterým nad doutnajícími ohništěm dýmají směsi suchých léčivých bylin. Tato poněkud kuriózní léčba byla poměrně běžnou součástí terapie.

h) O souloží (*Kitāb fī 'l-ġimā*)

Krátké pojednání o souloží napsal Maimonides pro Saladinova synovce al-Muzařfara Taqījuddīn 'Umara, sultána z Ĥamā (1178 až 1191), v roce 1190 nebo 1191. Ten Maimonida požádal o sestavení rad, které by vedly k návratu a udržení jeho mužné síly, protože, jak mu sdělil, je obklopen svými ženami a přeje si být sexuálně co nejvýkonnější. Zároveň dodává, že se pohlavnímu styku oddával velmi často, což vedlo k odvodnění jeho organismu a hořečnatému vyhubnutí.⁶⁴ Navzdory svému názvu pojednání *O souloží* ani vzdáleně nepatří k literárním dílům typu *Kámasútry* a jeho

⁶⁴ Maimonides, *Ma'amar hizuk koah ha-gavra*, s. 47.

základ tvoří doporučení ohledně vhodné životosprávy a hygieny. Tento žánr krátkých textů o sexuální hygieně není v lékařské literatuře výjimkou a mnozí členové vznešené společnosti si v této oblasti nechávali od svých lékařů radit, o čemž svědčí velký počet dochovaných textů.⁶⁵ Maimonides o sexu pojednává jako o jakékoli jiné biologické potřebě, jídle nebo spánku, a sultánovi radí, jaké výživné a energeticky bohaté pokrmy jsou pro něj nejvhodnější, a náležitý prostor věnuje i popisu účinků afrodisiak. I když prostředky vzbuzující chtíč sultánovi doporučuje, obecně se přiklání spíše k sexuální zdrželivosti.⁶⁶

i) O jedech a ochraně proti smrtícím látkám (*Kitāb al-sumūm wa 'l-taḥarruz min al-adwija al-qattāla*)

V měsíci ramadánu roku 595 podle islámského kalendáře (srpen 1199) napsal Maimonides na žádost 'Abdarrahīma ibn 'Alī al-Bajsānīho, známého jako al-Qāḍī al-Fāḍīl, krátké pojednání na tehdy aktuální téma jedů a protijedů. Spis je uváděn pod dvěma názvy, jednak jako *Pojednání pro Fāḍīla (al-Maqāla al-Fāḍīlīja)* a také pod titulem, který přesněji vystihuje jeho obsah, jako *Knihy o jedech a ochraně proti smrtícím látkám* (další varianty názvu jsou *O jedech a léčbě osob uštknutých nebo otrávených* a *O protijedech, které lze snadno nalézt*). Text se vzhledem k tématu a jednoduchému zpracování stal velmi populárním a byl často prepisován. Dvakrát byl přeložen do hebrejštiny, poprvé Mošem ibn Tibonem ve druhé polovině 13. století a na konci téhož století pravděpodobně Zerahjou ben Jišḥaķem ben Še'alti'elem Ĥenem. Už v roce 1305 vznikl i první latinský překlad *De venenis* (var. *Contra venenum*), jehož autorem je Armengaud Blaise z Montpellier, který jej věnoval papeži Klementu V.

Téma jedů a travičství bylo v lékařské literatuře starověku a středověku často diskutováno. V encyklopediích medicíny se nacházejí celé kapitoly pojednávající o jedech rostlinného

⁶⁵ Harvey, „Sex and Health in Maimonides“, s. 33.

⁶⁶ Srov. Maimonides, *MT*, *Hilchot de'ot*, 4:19.

i živočišného původu a k tématu se dochovalo i množství monografických prací.⁶⁷ Maimonidův text tak tvoří jeden z řady příspěvků v mnohasetleté tradici. Nepřekvapí proto, že v něm cituje rady Galéna, Al-Rāzīho, Ḥunajna ibn Ishāqa, Ibn Sīny a Ibn Zuhra, odvolává se na jejich teoretické znalosti i praktické zkušenosti a přidává vlastní doporučení. Tento text nepřináší nový pohled na danou problematiku, hodnota díla však opět spočívá v jeho formě. Autor si v něm klade za cíl sestavit stručný manuál vhodný pro každého, ne nutně lékaře nebo lékárníka, v němž je jasnými slovy popsána příprava jednoduchých protilátek účinných v případě kousnutí či uštknutí jedovatým zvířetem nebo v případě úmyslné otravy jedem, když lékařská pomoc není nablízku. Tento cíl odpovídá záměru výše zmíněných spisů, kterým je rekapitulace a zřehlednění již zpracovaného tématu do podoby přehledného textu, jenž není primárně určen odborníkům, ale laikům, kteří potřebují srozumitelně formulovanou radu. Další výhodou Maimonidova textu o protijedech je, že mnohé ingredience pro přípravu léků, které jsou v něm vzpomenuy, se v Egyptě jeho doby běžně vyskytovaly a byly v domácnosti snadno po ruce.

Pojednání začíná pětistránkovou eulogií na al-Fāḍila a je rozděleno do dvou částí. V první se obecně hovoří o kousnutí nebo uštknutí jedovatým hmyzem, plazem nebo divokým či nemocným zvířetem. Maimonides doporučuje, jak se v takových případech zachovat:

Mezi jednoduché přípravky, které vytahují jakýkoli jed z těla, jsou-li přiloženy na místo uštknutí, patří tyto: vodní máta, což je krokodýlí máta, holubí trus, trus kachny, síra, asafoetida (pryskyřice z *Ferula asafoetida*), kozi bobky, modré bdellium,⁶⁸ sůl na vaření, česnek a živice. Kterákoli z těchto věcí,

⁶⁷ Například al-Rāzī píše o jedech a protijedech v *Knize o lékařství pro al-Manšūra* i v *Lékařském kompendiu*, Ibn al-Ġazzār ve své příručce pro cestovatele, kteří nemají lékaře nablízku, *Jídlo lidí na cestách a pokrmy těch, kdo žijí ve městech* (*Kitāb zād al-musāfir wa-ḡūt al-ḥādir*), al-Maḡūsī v *Královské knize* a Avicenna v *Kánonu medicíny*.

⁶⁸ Aromatická pryskyřice zmiňovaná už v Gn 2,12 a Nu 11,7.

je-li po ruce, se má roztlouct, smísit s medem a má se jí rána po vysátí jedu potřít.⁶⁹

Rána se má hned nato ovázat a postižený má odpočívat, avšak nesmí usnout. Osoby, které mu pomáhají, mají pozorovat reakce jeho těla, a teprve když příznaky otravy zcela vymizí, mu mají dát najíst. K tomu, aby se zbytky jedu dostaly ven z těla, Maimonides doporučuje pojmout hodně solený zeleninový vývar, med nebo vypít víno. Kromě jednoduchých protijedů, které byly snadno dostupné, Maimonides dále popisuje složené protijedy, které měly vznešené a bohaté osoby již připravené v domácích lékárníčkách. S odvoláním na předpisy al-Rāzīho a Avicenny uvádí sedm druhů theriak (viz výše), která se skládala z více než padesáti komponent, z nichž některé se v Egyptě nevyskytovaly a musely se dovážet, a určuje, která jsou vhodná proti kousnutí nebo uštknutí hada, škorpióna, tarantule nebo vzteklého psa či lišky. Následně se zastavuje u rostlin nebo nerostů, které dokážou ránu očistit od jedu. Jako nejúčinnější jmenuje semena citronu, smaragd, bezoár,⁷⁰ zázvor, česnek, kmín a popisuje, jak je správně připravit, tj. vařit ve vodě, oleji nebo vínu. Uvádí rovněž, jaké je jejich vhodné dávkování pro dospělé a pro mladistvé, avšak skepticky se vyjadřuje k možnosti záchranu uštknutých nebo pokousaných malých dětí.

Druhá část spisu se nese v odlišném duchu. Maimonides v něm předkládá doporučení, jak se má člověk zachovat v případě, kdy snědl otrávené jídlo nebo vypil nápoj s jedem. Svůj výklad začíná na první pohled až příliš prostým tvrzením, a sice že je nejlepší nic otráveného nepozřít. Apeluje na zdravý rozum a nabádá každého, kdo žije s obavou, že by mohl být úmyslně

⁶⁹ Maimonides, *On Poisons and the Protection against Lethal Drugs*, s. 13.

⁷⁰ Bezoár či bezoárový kámen vzniká v žaludku přežvýkavců dlouhodobým usazováním nestravitelných zbytků potravy a jeho hlavní složkou je fosforečenan vápenato-hořečnatý. Nejčastěji byl rozdrčený na prášek a smíchán s vínem používán jako protijed, avšak býval rovněž nošen jako amulet na ochranu proti otrávení. Viz *Kronika medicíny*, s. 91.

otráven, aby si pozorně všimal barvy, vůně, chuti a konzistence pokrmů a nápojů. Každý jed totiž v potravě zanechává stopy a mění její vlastnosti. Existuje-li byt' jen sebemenší pochybnost o požitelnosti jídla, není radno z něj nic ochutnávat:

Co se týče představy, že někdo může připravit smrtelný jed, který nezapáchá, nechutná odporně ani nemění barvu nebo konzistenci jídla, do kterého byl přidán, protože ho bylo užito jen nepatrné množství, který má nicméně smrtelný účinek, jestliže ho travič vhodil například do vody nebo kuřecího vývaru, taková představa je zcela vzdálena [poznatkům] lékařského umění a je velmi rozšířena pouze mezi prostým lidem. Pravda je spíše taková, že každá smrtelná nebo škodlivá [látka], ať už je jakéhokoli druhu, zapáchá a chutná odporně v závislosti na svém původu. [...] K zavraždění může ovšem snadno dojít tak, že se jed vhodí do vína. To je k tomu vhodné, neboť skrývá barvu, chuť a zápach [jedu] a také napomáhá tomu, aby se jed dostal rychle k srdci.⁷¹

Jestliže navzdory opatrnosti dojde k požití něčeho otráveného, postižený má okamžitě vyvolat zvracení, poté vypít čerstvé mléko a to opět ihned vyzvracet, protože mléko, nebo také máslo a olej, neutralizují škodlivé účinky jedu. Následně je třeba postiženému podat některý z následujících protijedů: nejučinnější ze složených léčiv je velké theriakum, následované mithridiatikem a theriakem o čtyřech složkách, nejlepším z jednoduchých přípravků je pak již zmiňovaný smaragd, bezoár a semena citronu. Pacient má být opět pečlivě sledován, a teprve až nastane jistota, že se jed nedostal k srdci, to znamená, pokud není patrná horečka, zimnice, pocení nebo třas v končetinách, je možné mu dát najíst.

j) O životosprávě (*Fī taḍbīr al-ṣiḥḥa*) a Osvětlení několika symptomů a odpověď na otázky (*Maqāla fī bajān ba'ḍ al-a'rāḍ wa-al-ḡawāb 'anhā*)

Posledním a velmi rozšířeným Maimonidovým lékařským spisem v našem výčtu je relativně obsáhlý text s názvem *O životosprávě*

⁷¹ Maimonides, *On Poisons and the Protection against Lethal Drugs*, s. 48–49.

správě,⁷² který byl adresován sultánu al-Afḍalovi a vznikl na sklonku Maimonidova života roku 1199. Maimonides se v této době ze zdravotních důvodů medicíně již aktivně nevěnoval, nicméně na žádost vznešeného pisatele sestavil podrobné pojednání o zdravém způsobu života. Jak vyplynulo z historického náčrtu, al-Afḍal byl nešťastnou osobností postsaladinovského Egypta, jemuž role prozíravého politika nebyla vlastní a jemuž historické zvraty doslova ničily zdraví. Vládce si stěžoval na potíže s trávením a vylučováním, na stavy melancholie a vyjadřoval touhu po samotě a předtuchu smrti. Maimonides mu odpovídá ve čtyřech kapitolách.

Na úvod předkládá obecná pravidla životosprávy vhodné pro každého člověka a vznešenému adresátovi se omlouvá, že opakuje, co již napsal jinde.⁷³ S odvoláním na Hippokratův výrok uvádí, že rada, jak si zachovat dobré zdraví, je velice prostá a lze ji formulovat ve dvou větách: člověk se nemá přejídat a nemá zanedbávat tělesná cvičení. Výkladu Hippokratova výroku pak Maimonides věnuje celou první kapitolu, jež obsahuje i jistou dávku nadsázky:

Služebník tvrdí, že kdyby se člověk sám k sobě choval tak, jako se chová ke zvířeti, na němž jezdí, ušetřil by si mnoho zlých nemocí. Tím mám na mysli, že nenajdeš nikoho, kdo by zvířeti dával píci, jak ho napadne, ale každý pro ně raději odměřuje dávku krmiva podle jeho potřeby. Sám však jí neuváženě a bez míry. Nadto také každý zvažuje, jak velmi je jeho zvíře v pohybu a jak se namáhá, aby si zachovalo zdraví a neonemocnělo. Sám to však pro

⁷² Vzhledem ke skutečnosti, že doposud neexistuje ustálený překlad názvu Maimonidových lékařských prací, je možné překlad *O životosprávě* chápat jako pracovní. Titul „Řád zdraví“, který se v českých textech o Maimonidovi objevuje (viz např. český překlad knihy J. L. Kracmera, *Maimonides – život a dílo*), je blíže arabskému originálu i rozšířenému latinskému překladu *Regimen sanitatis*, domníváme se nicméně, že název *O životosprávě* lépe vystihuje obsah textu.

⁷³ Několik kratších pasáží textu je identických s částmi spisu *O astmatu*.

sebe nedělá a ani na řádné procvičení svého těla nemyslí; a to je přitom základem zachování si zdraví a zbavení se většiny nemocí.⁷⁴

Na rozdíl od jiných pojednání určených konkrétní osobě spis *O životosprávě* Maimonides obohacuje výkladem několika lékařských teorií. První z nich je Galénova nauka o třech fázích trávení, které probíhá nejprve v žaludku, následně v játrech a nakonec v ostatních orgánech. Jestliže je trávení již v první fázi oslabeno, což byl al-Afđalův případ, pak i následné procesy produkují do krve nestrávené a škodlivé látky. Ty poté vyvolávají zvýšené množství žluči nebo hleny a způsobují závažná onemocnění. Maimonides proto obecně radí jíst jen kvalitní potraviny, stravovat se pravidelně, každé jídlo omezit na jeden chod a v létě jíst méně než v chladném období. To z toho důvodu, že v horkém počasí se v organismu zvyšuje tzv. přirozené teplo, jímž jsou z těla vylučovány nestrávené zbytky potravy, a nadbytek jídla, které rovněž přispívá ke zvýšení přirozeného tepla v těle, by proces trávení nevhodně narušoval. Na následujících šesti stranách textu vypočítává množství vhodných a nevhodných potravin. Hodnotí pokrmy připravované z mouky, z masa, a dále mléko, sýry, zeleninu, ovoce a nápoje včetně vína:

Všichni lékaři vědí, že nejlepší potravou je ta, kterou islám zakazuje (tj. víno). Zahrnuje v sobě vynikající vlastnosti všech potravin, protože vyživuje dobře, v dostatečné míře a šetrně. Je rychle trávena a zároveň sama napomáhá trávení, také napomáhá vylučování přebyteků póry z těla ven a vypuzuje moč a pot. Kromě těchto předností a výhod má i další, které lékaři už výjmenovali. Avšak vést řeč o tom, co není povoleno, je zbytečné, a proto zde z hlediska správné životosprávy nebudeme uvádět ani její různé druhy, ani způsob jejího dávkování.⁷⁵

⁷⁴ Maimonides, *Hanhagat ha-bri'ut*, I, § 3, s. 32.

⁷⁵ Tamtéž, I, § 10, s. 38.

Ve druhé kapitole Maimonides předkládá své rady pro nemocné, když není lékař nablízku. Zdůrazňuje, že nejlepší radou je nechat působit přírodu samotnou a nikdy neléčit proti ní: má-li nemocný hlad, ať jí, má-li žízeň, ať pije, je-li unaven, ať odpocívá. Dále není žádoucí, aby nemocný bral léky, není-li to potřeba. Jestliže je již nutné uchýlit se k lékům, pak mají být nejprve předepisovány léky slabší a teprve v nejzávažnějších případech léky silné. Mezi slabé léky řadí takové pouštění žilou, při kterém odchází jen málo krve, a slabá projímadla a dávidla (například sirupy a zavařeniny), mezi léky silné pak pouštění žilou s velkou ztrátou krve, silná projímadla a dávidla, silné klystýry a úplný půst. Rovněž varuje každého, aby dobře zvažil znalosti a kompetence svého lékaře a silné léky si nechal předepisovat jen od těch nejzdatnějších. Správné dávkování theriak pacienta uzdraví, kdežto nesprávné přivodí smrt. Obecně proto v nemoci znovu doporučuje běžnou vhodnou a kvalitní stravu, popřípadě ještě posilující prostředky, jako například vonné esence či rozptýlení hudbou nebo příběhem, který obveselí pacientovu mysl.

Třetí kapitolu Maimonides koncipuje výhradně pro al-Afđala a jeho specifické potřeby. Nejprve se vyjadřuje k léčení fyzických projevů jeho nemoci a uvádí několik receptů na slabá projímadla, která přebírá od Ibn Zuhra, a panovníkovi doporučuje sirupy s popisem ingrediencí a postupu přípravy. Dále pokládá za nutné léčit jeho chorobnou melancholii a na tomto místě promlouvá Maimonides filosof, jak je znám z *Průvodce tápajících* nebo *Osmi kapitol*. Aniž by zmínil al-Afđalovo jméno, hovoří obecně o pevné mysli a snaze nenechat se zmítat pomíjivými věcmi; odvolává se přitom na praktickou filosofii a na její zásady upevňování morálních ctností a schopnosti reflexe toho, co je podstatné. Otázkou ovšem zůstává, zda byl rozjímání o pravém a domnělém štěstí vládce sužovaný dějinnými zvraty ještě vůbec schopen. Maimonides píše:

Avšak lidé, kteří znají morální filosofii anebo ponaučení a zákazy Zákona, jsou pevné mysli a jsou skutečně silní. Jejich duše se nemění a jen ve velmi

malé míře podléhá vnějším vlivům. Čím více je člověk znalý, tím méně pocítuje rozrušení v obou těchto stavech, čímž má na mysli stav štěstí a stav protivtenství. Věru, jestliže získá něco velmi dobrého ze všeho, co mu svět nabízí, a tato dobra nazývají filosofové domnělými dobry, není tím zasažen, a takové dobro nezveličuje. A stejně tak, je-li stížen nějakým velkým neštěstím, a tato zla nazývají filosofové domnělými zly, není ani zděšen, ani sklíčen a situaci snáší s klidem. Tato duševní schopnost se u člověka bude vyvíjet díky uvažování o pravé podstatě věcí a díky poznání pravé povahy skutečnosti. Protože i to největší dobro světa, i kdyby trvalo celý lidský život, je nicotné a pomíjivé. Jaký prospěch z něj může mít člověk, který musí zemřít tak jako ostatní zvířata? A podobně, porovnáme-li největší protivtenství světa se smrtí, před kterou není úniku, každé takové zlo je v porovnání se smrtí bezpochyby nicotné. Každý by měl zmírnit své reakce vůči takovému zlu, protože je pořád lepší než to, před čím není úniku.⁷⁶

Závěrečná kapitola je věnována radám užitečným pro zdravé i nemocné. Maimonides se v ní vrací k základním faktorům, které ovlivňují život všech lidí. Zdůrazňuje, že při výběru bydliště je vždy třeba věnovat pozornost kvalitě vzduchu, vody a potravin, neboť všechny tři faktory ovlivňují kvalitu *pneumatu*. Teorii *pneumatu*, jemných par či jemného vzduchu či ducha, který koluje v těle člověka, přebírá od Galéna, avšak stejně jako další arabští a židovští lékaři ji přejímá v pozměněné interpretaci,⁷⁷ která definuje tři druhy *pneumatu*: přírodní, jež vzniká v játrech a je distribuováno žilami, které z nich vycházejí, životní, které vzniká v srdci a přechází do srdečních cév, a psychické, nejčistší a nejjemnější, které vzniká v mozku. Galén ovšem hovoří pouze o *pneumatu* životním a psychickém.

Jejich původem a hlavní součástí jejich substance je vzduch vdechovaný zvenčí, a jestliže je tento vzduch zkažený, zatuchlý nebo plný dýmu, všechna *pneumata* se začnou měnit a způsobí opak toho, co je jim vlastní. Čím jemnější je *pneuma*, tím více podléhá změnám vzduchu. Přírodní *pneuma* je hus-

⁷⁶ Tamtéž, III, § 14, s. 59–60.

⁷⁷ Viz Pichot, „Introduction“, in: Galien, *Oeuvres médicales choisies*, s. XLV.

tější než *pneuma* životní a to je zase hustější než *pneuma* psychické. A mění-li se vzduch pomalu, bude i v psychickém *pneumatu* docházet k pomalým změnám. To proto sledujeme, že existuje mnoho lidí, u nichž zkaženost vzduchu zapříčiňuje poruchy činnosti duše. Projevuje se u nich nechlápavost, snížení rozumových schopností a oslabená paměť, a přitom činnost jejich přírodního a životního *pneumatu* nevykazuje žádné změny.⁷⁸

Na závěr Maimonides resumuje základní pravidla, o kterých již pojednal výše, a sice že člověk má volit život na čistém vzdušném místě, kam může proudit vítr i svítit slunce, toalety je třeba umístit co nejdále od obytné části domu a dodržovat základní hygienická opatření. Krátce řečeno, člověk má používat rozum a nesnažit se v případě nemoci jít proti přirozenosti, má jíst zdravě a nemá aplikovat léky tam, kde pomůže lehká dieta a změna životních návyků. Dokonce i ke změnám je třeba přistupovat rozumně a spíše než změnu náhlou je třeba volit změnu postupnou, avšak trvalou.

O několik měsíců později píše Maimonides al-Afđalovi další, tentokrát zdá se poslední dopis. Panovníkovi se zjevně neulevilo v takové míře, v jaké by si přál, a znovu nadiktoval pro Maimonida list, v němž popisuje postupy svých lékařů, které ho neuspokojily, ještě podrobněji než v předcházejícím listě pojmenovává své obtíže a žádá Maimonida o další rady. Maimonidova odpověď nemá v tomto případě formu pojednání, které, ač může být dedikováno jedné osobě, je v posledku určeno širšímu čtenářstvu, ale je výčtem konkrétních odpovědí na al-Afđalovy otázky. Vládce popisuje léčebné postupy, které mu doporučili lékaři v okruhu jeho trůnu, a žádá Maimonida o vyjádření k jednotlivým procedurám. Ten se k jednotlivým bodům dopisu vyslovuje, a buď souhlasí s navrženým postupem, popřípadě jej koriguje, anebo s ním nesouhlasí a vysvětluje důvody, které ho k tomu vedou. Postupně se zastavuje u množství pokrmů, léků či „doplňků stravy“ a zvažuje, zda jsou pro sultána vhodné, nebo

⁷⁸ Maimonides, *Hanḥagat ha-bri'ut*, IV, § 1, s. 66.

nikoli, a stejně tak zvažuje vhodnost jednoho každého navrženého úkonu, ať už se jedná o pouštění žilou nebo předpis projímadel. Na závěr vyslovuje přání, aby se vznešenému pacientu navrátilo pevné zdraví. Al-Afđalovi však v tuto chvíli již nemohl pomoci žádný lékař, neboť jeho zdravotní stav byl natolik podložen, že za několik měsíců po této výměně dopisů zemřel.

V.4 MAIMONIDES: LÉKAŘ A PACIENT

Mezi řádky spisů adresovaných konkrétním pacientům lze vytušit atmosféru v egyptských vyšších kruzích. Život v přepychu a hojnosti byl vyvážen silnou psychickou zátěží, strachem o možnou ztrátu pozice či vlivu a také obavami o vlastní život, který mohl být ve chvíli ukrácen rukou traviče. Maimonides v tomto typu textů projevuje nevšední schopnost vcítění se do situace toho kterého muže a své rady neomezuje jen na předpis správné „diety“ nebo vhodných léků, ale k pacientovi promlouvá v intencích dnešní celostní medicíny, spíše jako diabetolog, psycholog, či dokonce filosof. Celou Maimonidovu lékařskou praxi je tak možné nahlížet jako filosofickou analýzu příčin vzniku nemoci a snahu tyto příčiny anulovat, a nikoli léčit pouze jejich následky. Lékařství, jak je Maimonidem prezentováno, se snaží pochopit povahu (ar. *tabī'a*) nemoci a je nepochybně vědou či teorií, na kterou navazuje lékařská praxe. Základní filosofické koncepty, které jeho lékařské texty prezentují, jsou harmonie přijímání a výdeje, to znamená rovnováha, a nikoli přebytek nebo nedostatek na úrovni duševní i tělesné. Tyto lékařské názory tak výrazně korelují s Maimonidovou, resp. Aristotelovou teorií středu, jak je popsána v *Osmi kapitolách*.

I když lékařská praxe tvoří samostatnou kapitolu v Maimonidově životě, není možné si nepovšimnout, že jeho rady a doporučení týkající se životosprávy, dietetiky, prevence nebo hygieny nejsou uzavřeny výhradně v těchto specializovaných textech, ale jsou v obecné podobě adresovány mnohem početnějším

čtenářstvu. Jak ukázal Fred Rosner,⁷⁹ setkáváme se s nimi téměř ve všech knihách *Mišne Tora*. I když za ryze „lékařskou“ pasáž je možné považovat pouze oddíl De'ot,⁸⁰ i na mnoha dalších místech nacházíme srozumitelnou formou tlumočené anatomické nebo fyziologické poznatky, rady při léčení nakažlivých nemocí i obecné lékařské otázky po statusu lékaře a smyslu jeho snažení. Rovněž na text *Osmi kapitol* lze z rozšířené perspektivy nahlížet jako na terapeutickou příručku pro cvičení v morální filosofii, která si klade za cíl poučit čtenáře o tom, jak se vyhýbat extrémům a zachovávat klidnou duši a mysl. A v neposlední řadě i samotného *Průvodce tápajících*, jenž je právem považován za enigmatický text, je možné chápat také jako filosoficko-lékařské pojednání svého druhu, ne nepodobné Avicennově *Knize uzdravení duše* (*Kitāb al-šifā'*). Hned v úvodu je v něm totiž nastolena otázka porušeného zdraví a tomu, kdo se obrací o radu k učiteli a průvodci a zakouší „soužení srdce a palčivou bolest“, je nabídnuto, že bude „těchto nemocí zbaven a navrátí se na správnou cestu“.⁸¹ *Průvodce* vyvádí rozumovou duši čtenáře z tápání, harmonizuje ji a vede k dokonalosti. Maimonidova medicína jakožto *medicina mentis* v různých typech textů pacientům radí, v nejobecnějším slova smyslu a v závislosti na jejich intelektuálních schopnostech, jak nastolit zdravý, tj. harmonický a vyvážený stav organismu na duševní úrovni, a tím upevnit zdraví i na úrovni fyzické.

⁷⁹ Viz Rosner, *Medicine in the Mishneh Torah of Maimonides*.

⁸⁰ Pro český překlad oddílu De'ot viz Rukriřlová, „Moše ben Majmon o lidské povaze“, s. 181–202.

⁸¹ Maimonides, *DH*, úvod, s. 8.